

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Analogie jako základ jazyka a lidského myšlení

Bc. Josef Zeman

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Teorie a filozofie komunikace

Diplomová práce

Analogie jako základ jazyka a lidského myšlení

Bc. Josef Zeman

Vedoucí práce:

Mgr. Radek Schuster, Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2018

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2018

.....

Poděkování:

Velice rád bych poděkoval svému vedoucímu diplomové práce panu Mgr. Radkovi Schusterovi, Ph.D., za odborné vedení práce, cenné rady a hlavně motivaci k samostatnému přemýšlení a uvažování o dané problematice, díky čemuž se stala práce na tomto textu zábavou.

Obsah:

1. Úvod	6
2. Historie	7
3. Pojetí analogie u D. Hofstadtera	10
3.1. Koncept	11
3.2. Kategorizace	16
3.3. Inference	18
3.4. Systém konceptů	19
3.5. Nejazykové koncepty	20
3.6. Nedostatky Hofstadterova pojetí analogie	22
4. Percepční analogie	24
4.1. Surová zkušenost	26
4.2. Kvalita počítku	28
4.3. Identita počítků	29
4.4. Asociace	31
4.5. Mechanismus analogie	32
5. Jazyková analogie	36
5.1. Mýtus muzea a reprezentace	37
5.2. Jazykový koncept	40
5.3. Socializace a sdílení zkušenosti	43
5.4. Umělé znaky	46
5.5. Slova a věty	48
5.6. Význam, denotace a konotace	51
5.7. Intersubjektivita	54
6. Myšlení jako analogie	58
6.1. Nepřímá zkušenost	58
6.2. Reprezentace znalostí	59
6.3. Znovu k nejazykovým konceptům	60
7. Závěr	61
8. Seznam literatury	64
9. Resumé	66
10. Summary	66

1. Úvod

Analogie je nejčastěji obecně chápána jako podobnost mezi dvěma věcmi, kdy nám tato podobnost umožňuje provádění dalších inferencí o těchto věcech. Jsou-li si dva fenomény podobné v určitých aspektech, lze očekávat, že si budou podobné i v dalších.¹ Analogie je tak buď onou podobností,² nebo samotným vyvozováním na základě podobnosti. V užším slova smyslu je analogie kognitivní proces vyvozování informace o určitém fenoménu z informace o fenoménu jiném. Lze ji tak řadit do stejné skupiny jako indukce, dedukce a abdukce. Kde indukci lze zjednodušeně popsat jako odvození obecného z konkrétního, dedukci jako odvození konkrétního z obecného, abdukci jako nalézání nejvhodnějšího vysvětlení pro přechod mezi konkrétním a obecným, tam by analogie šla popsat jako odvozování konkrétního z konkrétního.

Proces analogie je velmi silně spjat s lidskou kognicí, a užívá se tak v mnoha jejích oblastech. Analogie hraje významnou roli v *učení*, a je naprosto klíčovým procesem pro *vědecké objevování* a lidskou *kreativitu*. Pomocí analogie lze *vysvětlovat* vzájemně příliš nesouvisející koncepty napříč různými obory a zároveň na základě mentálních modelů abstrahovaných ze stávajících konceptů lze *chápat* a *rozvíjet* koncepty nové, a v těchto provádět *predikce*. Analogie jsou užívány při *řešení problémů* a *zdůvodňování*, protože díky analogiím lze nalézt významné paralely mezi různými situacemi. Toho se samozřejmě primárně užívá i v komunikaci, zvláště pak v *přesvědčování* a *argumentaci*. Role analogie je zároveň nezanedbatelná i v problematice fungování *paměti*, kde současné situace a podněty vyvolávají odpovídající analogické struktury z dlouhodobé paměti.³

Cílem práce je představit koncepci analogie jakožto podstaty myšlení a kognice, kterou navrhuje ve svém díle *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking* (2013) americký kognitivní vědec Douglas Hofstadter, a tuto koncepci poté rozvinout k vysvětlení sémantiky.

Po stručném uvedení do historie analogie (kap. 2), bude kriticky zhodnoceno Hofstadterovo pojetí myšlení jako neustálé reaktualizace minulosti k porozumění přítomnosti pomocí analogie (kap. 3). V následujících kapitolách bude tato základní Hofstadterova teze rozvíjena a doplňována za účelem vysvětlení percepce (kap. 4), jazyka (kap. 5) a myšlení (kap. 6). Výchozí hypotézou, jež bude ověřována, je tvrzení, že jazykový význam je ve své podstatě analogickým vztahem.

---

¹ Wilson, R. a Keil, F. *The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences*, s. 17.

² Jak vyplývá z typických užití výrazů jako „Udělej to analogicky!“ či „Je to analogické předchozímu.“

³ Wilson, R. a Keil, F. *The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences*, s. 17.

2. Historie

Termín „analogie“ pochází ze starořečtiny, kde αναλογία původně znamená zhruba „matematický poměr“.⁴ Platón nicméně již užíval analogie i v nematematickém smyslu ve svých slavných podobenstvích, např. Podobenství o jeskyni, Podobenství o Slunci a Podobenství o úsečce, která se nacházejí v díle *Ústava*.⁵ V Podobenství o Slunci Platón ukazuje, že vztah mezi Sluncem, okem a viditelnými předměty je analogický vztahu mezi Dobrem, myslí a idejemi. Slunce je mezi viditelnými objekty stejně privilegované, jako je Idea Dobra mezi idejemi. Jako Slunce nechává povstávat objekty do existence a živí je svým světlem, tak Idea dobra sama je zdrojem dalších idejí a přivádí je k bytí. Stejně jako oko díky Slunci dokáže vnímat viditelné objekty, tak mysl díky Ideji dobra dokáže vnímat ostatní ideje. Stejně jako oči nejjasněji, nejčistěji a nejpříměji vnímají Slunce, tak mysl nejjasněji, nejčistěji a nejpříměji vnímá ideu dobra.⁶ Tato analogie ukazuje podobnost vztahů ve skupině Slunce, oko, viditelný předmět ke vztahům ve skupině Dobro, mysl, ideje. Analogie se nijak nesnaží naznačovat podobnost mezi vlastnostmi prvků skupin.⁷ Slunce samo není analogické Dobru ani oči myslí, avšak vztah Slunce a očí je analogický vztahu Dobra a myslí. Tato analogie vztahů je později E. Nagelem nazvána *analogií formální*.⁸

Stejným způsobem jako Platón užívá termín „analogie“ mnohdy i Aristoteles. Například při svém zkoumání metafory dělí tuto do čtyř typů. Přenášení jména z druhu na rod, z rodu na druh, z druhu na druh a nakonec dle obdoby, tj. přenesení jména analogií.⁹ Tento čtvrtý typ přenesení je vysvětlován stejností vztahu členu druhého k členu prvnímu a vztahu čtvrtého členu ke členu třetímu. Aristoteles přenášení dle obdoby (analogii) ukazuje na příkladu vztahu dvou vybraných bohů řeckého pantheonu, Dionýsa a Area, k jejich symbolům, poháru a štítu. Pohár je ve stejném vztahu k Dionýsovi jako je štít k Areovi. Lze tedy provést metaforický přenos a pohár lze básnicky popsat jako Dionýsův štít a naopak štít lze metaforicky pojmenovat Areův pohár.¹⁰ Metafora je tak založena na analogii ve chvíli, kdy se B má k A jako se má D k C.¹¹ V tomto případě jde tedy také o podobnost vztahů mezi objekty.

Aristoteles nicméně používá termín *analogie* i odlišným a inovativním způsobem, a to jako podobnost mezi objekty na základě jejich *vlastností*. Aristoteles definuje například živočišné rody na základě sdílení stejných, identických rysů (při pominutí odlišných nahodilostí jako např. barva). Nicméně i mezi členy odlišných rodů lze nalézt jistý typ „stejnosti“, který je sice

⁴ Hesse, M. *Aristotle's Logic of Analogy*, s. 330.

⁵ Fogelin, R. *Three Platonic Analogies*, s. 371.

⁶ *Tamtéž* s. 371-375.

⁷ Hesse, M. *Aristotle's Logic of Analogy*, s. 334.

⁸ *Tamtéž* s. 333.

⁹ Aristoteles, *Poetika* II,21,1457b 10.

¹⁰ *Tamtéž* II,21,1457b 20.

¹¹ Hesse, M. *Aristotle's Logic of Analogy*, s. 330.

nedostačují k zařazení pod jeden rod, ale je zároveň natolik výrazný, aby na něj bylo poukázáno. Jedná se o „stejnost“ analogickou. Například stejnost nehtů a kopyt, rukou a pařátů či peří a šupin. Opeření je ptákům to samé, co rybám šupiny.¹² Analogie vlastností je tak sdílením „podobných“, ale neidentických vlastností mezi odlišnými rody (šupiny pstruha a peří havrana) zatímco identita vlastností je sdílení „stejných“ vlastností uvnitř rodu (peří havrana a peří pštrosa). V tomto pojetí je tedy analogie onou podobností vlastností. Tento typ, tedy analogii vlastností, ve 20. století E. Nagel nazval analogií substanciální.¹³

Ve středověku byl do latiny termín „analogie“ běžně překládán jako „proportio“, vztah dvou proporcí či podílů, úměra. Zároveň ale byl užíván původní termín „analogia“. Došlo tedy k jistému rozštěpení. *Proportio* bylo chápáno jako srovnání dvou poměrů, vztahů, tedy víceméně jako formální analogie. Význam termínu „analogia“ byl používán rovnou několika různými způsoby a oproti původnímu významu byly tyto nové významy poměrně značně posunuté. V exegezi byla analogie chápána jako metoda ukazující, že určitá část písmo není v konfliktu s částí jinou. V rétorice a gramatice byla analogie metodou řešení sporů a problémů při časování a skloňování nepříliš často užívaných slov, jejich srovnáním se slovy běžnými, jejichž časování nečinilo problémy. Pseudo-Dionýsios Aeropagita chápal analogii čistě ontologicky, a byla tak pro něj vztahem mezi vyššími a nižšími jsoucnými a určitým participováním druhého na prvním. Nejčastěji však byla analogie spojována s víceznačností. Toto pojetí vycházelo primárně z Boetiových překladů a komentářů Aristotelových *Kategorií* a spisu *O vyjadřování*.¹⁴ Analogie byla považována za typ slova mnohoznačného, tj. polysémii.¹⁵ Byla nazývána *analogická ekvivokace*, a stála v protikladu k *ekvivokaci náhodné*, tedy homonymii.¹⁶ Slovo „rys“ by například v tomto pojetí bylo chápáno za náhodnou ekvivokaci, homonymii, protože mezi kočkovitou šelmou a stavebním výkresem není pravděpodobně žádná souvislost. Příkladem ekvivokace analogické pak je třeba slovo „zima“. Se zimou- ročním obdobím („Zima letos přišla brzo.“) zcela jistě souvisí zima-pocit chladu („Je mi pořád strašná zima.“). Zde by středověký logik již zcela jistě mluvil o analogii, ekvivokaci analogické. Existují ale také problematické nejasné případy. Například u slova *zámek* již nemusí být tak jasné, zda jde o ekvivokaci náhodnou či analogickou. Při troše snahy bychom totiž nějakou motivaci mohli být schopni nalézt. Zámek, ve smyslu sídla, může mít již nějaký vztah se zámekem, ve smyslu mechanického uzavíratelného zařízení. Například tím, že zámek-sídlo je zajisté zabezpečený, uzavíratelný a dobře střežený. Zámek-sídlo má také zajisté ve dveřích finančně nákladné zámky-mechanismy mnohem častěji než běžné městské a

---

¹² Hesse, M. *Aristotle's Logic of Analogy*, s. 330.

¹³ *Tamtéž* s. 333.

¹⁴ Ashworth, J. *Medieval Theories of Analogy* (online).

¹⁵ Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. *Encyklopedický slovník češtiny*, s. 320.

¹⁶ *Tamtéž* s. 169.

vesnické domy. Samozřejmě, že tato úvaha je velmi spekulativní a napadnutelná, ale jejím cílem bylo ukázat, že hranice mezi oběma typy ekvivokací není nikterak ostrá a zřetelná. Díky uvedeným možným souvislostem u slova zámek je možné alespoň částečně uvažovat o obou typech, ekvivokaci náhodné i o ekvivokaci analogické.

Středověká teorie analogie se nicméně nezabývala takovýmito profánními pojmy, jako je *zima* a *zámek*. Hlavním důvodem pro rozvoj teorie analogie bylo metafyzické bádání, a tudíž se o analogii mluvilo nejčastěji v souvislosti s Aristotelovskými kategoriemi, bytím, Bohem atd. Následkem toho se teorie analogie stala velmi komplikovanou a různí autoři vytvářeli různé typizace a dělení analogií. Polysémie je jedním z mála společných rysů v těchto pojetích analogie. Jakéhosi sjednocení a ucelení se dostalo termínu analogie až v období druhé scholastiky v díle Thomase Cajetana *O analogii jmen (1506)*. Ten za pravou analogii považuje pouze *analogii proporcionální*, která je jakýmsi sjednocením a spojením klasické řecké analogii vztahů a Aristotelovské analogie vlastností. Ekvivokační analogii, polysémii, pak Cajetan řadil do oblasti metafory.¹⁷

V renesanci byla analogii věnována zvláštní pozornost. Analogie byla jeden z typů podobnosti, kterých se rozlišovalo nepřeborné množství, a podobnost byla v přírodní filosofii považována dokonce za jeden z hlavních metafyzických principů. Vztah makrokosmos-mikrokosmos, slavná mantra „Jak nahoře, tak dole“, systém sympatetické magie, ukazují, jakou důležitou roli hrála podobnost v renesančním myšlení. Termíny *analogia* a *proportio* byly v úzkém slova smyslu chápány jako *analogie vztahů*. Pro Aristotelickou *analogii vlastností* existovalo množství termínů, které se lišily jen v drobných ohledech: *aemulatio*, *convenientia*, *sympatie*, *amiticia*, *similitudo* atd. Vztah analogie v širokém slova smyslu tady již není pouze principem jazyka či myšlení, ale je přímo silou působící a ovlivňující reálný svět. Podobnost barvy slunečního kotouče a barvy zlata způsobí, že zlaté šperky ochraňují před zimou a nachlazením. Jádro vlašského ořechu, které se mozku podobá, mozek i léčí. Analogie však byla hledána mezi věcmi nejen v magickém myšlení, ale i v myšlení vědeckém – geologii, zoologii, botanice, medicíně atd. Například záchvat mrtvice byl vysvětlován skrze analogii k bouřce.¹⁸

Novověk (17. století) naopak analogii nepřál. Britský empirismus většinou ztotožňuje analogie s metaforami, kterými pohrdá. Analogie je tedy primárně chápána ve smyslu středověké analogická ekvivokace, polysémie. Pro Johna Locka metafory mají sílu mást člověka svou přesvědčivostí, a proto ho svádějí na scesti v oblasti poznání a pletou jeho úsudek. Rázně je proto odmítá.¹⁹ Thomas Hobbes také tvrdí, že nás metafory vedou pouze k absurdnostem a

---

¹⁷ Ashworth, J. *Medieval Theories of Analogy* (online).

¹⁸ Foucault, M. *Slova a věci*, s. 19.

¹⁹ Locke, J. *An Essay Concerning Human Understanding*, s. 508.

víceznačností, a jazykové figury, které se týkají víceznačnosti, považoval za bludná světélka (*ignis fatuus*). Jazyk by od takových chyb měl být dle Hobbese očištěn.²⁰

Postoj empirismu k iracionálním metaforám, analogiím a víceznačnosti samozřejmě přetrvává celé, racionalitu uctívající, osvícenství 18. století.

V 19. století je zájem o analogie a metaforu obnovuje. Nicméně pouze částečně. Zatímco Immanuel Kant považuje analogii za zdroj lidské kreativity a Friedrich Nietzsche podřizuje metaforám i ideu pravdy, jiné významné postavy vědy i filosofie (positivismus) před analogiemi varují.²¹ Například Charles Darwin analogie chápe jako „klamně průvodce“ a ve své práci se jim snaží všemožně vyvarovat pro vyslovený odpor, který k nim chová.²² Oproti novověku ale už není analogie chápána pouze jako jazyková figura a polysémie a pojem analogie znamená primárně analogii v tradičním antickém smyslu, tj. analogie jako podobnost vztahů či vlastností.

Ve 20. století proti analogii brojí například francouzský filosof vědy Gaston Bachelard, který varoval, že vědec nesmí nikdy přestat ve svém boji proti obrazům, metaforám a analogiím, aby jim nepadl za oběť.²³ Tento postoj lze poměrně bezpečně zobecnit na postoj dominantní a běžný ve vědě a scientistické filosofii dodnes.

Nicméně od poloviny 20. století se objevuje rostoucí zájem o analogii. Souvisí to hlavně s rozvojem kognitivních věd. Analogie totiž může být dokonce považována za samotný podnět vzniku kognitivních věd. Ona konkrétní analogie mezi lidskou myslí a výpočetní technikou, tedy analogická úvaha, že lidská mysl může být analyzována jako počítačový proces, stojí totiž v samotném základu kognitivních věd. Analogie se tak postavila do centra zájmu vědců zkoumajících umělou inteligenci, psychologů, zabývajících se inteligencí, učením a zdůvodňováním, i teoretiků vědy.²⁴

3. Pojetí analogie u D. Hofstadtera

Originální pojetí analogie představil ve svém díle slavný americký kognitivní vědec Douglas Hofstadter (nar. 1945). Toto pojetí bude alespoň v hrubých obrysech představeno v následujícím textu, protože je to právě Hofstadterovo chápání analogie jako základu lidského poznání a myšlení, ve kterém vidím potenciál k vysvětlení sémantiky.

---

²⁰ Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 22.

²¹ *Tamtéž* s. 21.

²² White, H. *Tropika diskursu: kulturně kritické eseje*, s. 164-167.

²³ Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 22.

²⁴ Gentner, D., Holyoak, K. a Kokinov, B. *The Place of Analogy in Cognition*, s. 7.

D. Hofstadter se vymezuje proti úzkým a reduktivním pojetím analogie, jako je *proporcionální analogie* (např. ponožka je k chodidlu jako rukavice k ruce, Francie je k Paříži jako USA k Washingtonu atd.) a *heuristická analogie* (např. získání nového originálního poznání na základě vytvoření sofistikované analogie mezi odlišnými oblastmi zkoumání). Tato pojetí jsou totiž příliš omezující a takové analogie jsou něčím v běžném životě velmi vzácným.²⁵

D. Hofstadter mluví o analogiích v mnohem širším pojetí jako o základu našeho myšlení. Analogie je zdrojem a tvůrcem mentálních konceptů a bez nich není žádné myšlení. Dlouhý řetěz analogií vytváří a průběžně dále obohacuje i ty nejzákladnější mentální koncepty.²⁶ Tyto koncepty jsou poté spouštěny či aktivovány pomocí analogií a díky tomu jsme schopni porozumět a vypořádat se s novými zkušenostmi na základě jejich analogičnosti ke zkušenostem starším. Analogie není tak pouhou proporcionální podobností a heuristikou, ale samotným principem zpracování naší každodenní zkušenosti se světem.

3.1. Koncept

Základním pojmem, se kterým D. Hofstadter pracuje ve své knize *Surfaces And Essences, Analogy as The Fuel and Fire of Thinking* (2013), je mimo analogie i termín „koncept“. Koncepty jsou určitými mentálními strukturami či rámci, pomocí kterých zpracováváme novou zkušenost. Koncept je myšlenka či mentální entita, pomocí které se zobrazuje skutečnost v myšlení. Koncept v sobě shrnuje podmínky, které musí objekt či situace splňovat, aby byly jeho denotátem. Myšlenková entita koncept tak pod sebe, na základě těchto podmínek, shrnuje množinu určitým způsobem obdobných jevů, objektů a skutečností. Pro Hofstadtera je termín koncept také synonymum termínu kategorie.

Na jeden jazykový výraz se může vázat více pojmů (případ homonymie a polysémie) a naopak jeden pojem může být spojen s více výrazy (případ synonymie). O konceptech se předpokládá, že jsou intersubjektivní a neproblematicky jednoznačné a ostře a jasně vymezené.²⁷ Například u slova „hra“²⁸ nám výkladový slovník představí různé způsoby, jak slovo chápat. Tyto různé způsoby chápání slova hra, tyto různé způsoby zasazení do mentálního horizontu, jsou koncepty. Jedním výkladem slova „hra“ bude hra jako zábavná činnost, např. holčička si hraje s panenkou. Dalším výkladem pravděpodobně bude hra jako činnost prováděná za účelem rozptýlení či zábavy, která je regulována pravidly, např. hra Člověče, nezlob se! Možných výkladů je ale samozřejmě víc: hra jako vyluzování melodie na hudební nástroj, hra jako

---

²⁵ Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 16.

²⁶ *Tamtéž* s. 3.

²⁷ Hofstadter *Tamtéž* s. 3.

²⁸ Příklad se slovem „hra“ je příkladem Hofstadterovým. V tomto bodě bych také rád zmínil, že většina v práci uvedených příkladů je vlastních. V případě převzatých příkladů budou tyto vždy citovány.

divadelní představení či hra jako jistý časový úsek výkonu hrací aktivity, např. slovo „hra“ ve větě „Ta včerejší hra (rozuměj zápas) se jim moc nepovedla.“ Chápání toho, co je hra, o jaké jsoucno se jedná, se ve všech případech výrazně liší. Hraní na housle a česání panenky jsou na první pohled naprosto odlišné koncepty hry, a proto se lze zpočátku poměrně snadno ztotožnit s tvrzením, že různé koncepty vztahující se všechny k jednomu výrazu jsou víceméně ostře rozlišené a bez hlubší souvislosti v pozadí.²⁹

Takovéto rozlišení různých konceptů souvisejících se stejným výrazem pomocí pouhého výčtu však rozhodně není vyčerpáním této problematiky, jak by se mohlo z výkladových slovníků zdát.³⁰ Hofstadter chce svou prací nejen ukázat, že hranice vymezení, vznik i životní proces konceptů jsou otázkami mnohem zajímavějšími a hlubšími, ale i to, že jejich výzkum vrhá dokonce i nové světlo na samou podstatu myšlení.

I ty nejjednodušší možné koncepty se ukazují mnohem problematičtějšími, než bychom čekali. Určení oněch podmínek, které musí objekt či situace splňovat, aby byly denotátem určitého konceptu, určení těchto hranic a definičních rysů i na první pohled primitivního a jednoduchého konceptu, jako je pojem „písmeno A“, se stává velmi obtížným úkolem. Při hledání oné „esence áčkovitosti“ zjišťujeme, že i klasické určení písmena A jako „stříšky se středovou vnitřní horizontální spojnicí“ je naprosto nedostačující, jak dokládá vybraná množina příkladů různých grafických podob písmena A.³¹

obrázek č. 1³²

²⁹ Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 4.

³⁰ *Tamtéž* s. 4.

³¹ Příklad převzatý z Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 5.

³² Hofstadter, D. *On seeing A's and seeing As*, s. 119.

Fakt, že jsme schopni v uvedených rozmanitých zobrazeních rozeznat písmeno A, je přesvědčivým argumentem pro obrovskou komplexnost i těch nejjednodušších konceptů.

Stejně jako pod koncept písmena A lze zařadit ohromné množství případů jednotlivých rozličných ztvárnění tohoto písmene, lze i pod jediný z konceptů hry (hra s panenkou) zařadit až potenciálně nekonečné množství případů vzájemně odlišných a individuálních případů takové hry (holčička si hraje s velkou panenkou, chlapeček si hraje s autíčkem, dva chlapečci zapalovačem taví barbínu, pes si hraje s gumovou kostí atd.). Navíc zde vysvítá otázka, zda i samotné tyto dílčí koncepty hry (hra na hudební nástroj, hra s panenkou, hra v šachy) nejsou také pouze případy jediného obecného konceptu hry, popřípadě zda mezi dílčími koncepty není genetická souvislost.

Rozmanitou sadu konceptů nemají samozřejmě pouze substantiva. I v případě jednoduché předložky „v“ lze najít sadu poměrně nesourodých konceptů.³³ „Je to v bedně.“; „Přijď v pět.“; „V češtině se skloňuje.“; „V návalu vzteku.“; „Nic takového jsem v životě neviděl.“ atd. Ve všech případech užíváme stejnou předložku, nicméně se také ve všech případech setkáváme s odlišnými situacemi, ve kterých tuto stejnou předložku aplikujeme. Mentální struktura doprovázející předložku „v“ užitou při časovém určení „v pět“ je značně odlišná od prostorového užití „v bedně“, od případu abstraktní entity „v češtině“ i od užití v souvislosti se subjektivní emocí „v návalu vzteku“. Avšak znovu i přes odlišnosti různých užití této předložky, nelze úplně jednoznačně říci, že se jedná o ostře oddělené mentální struktury, tj. koncepty, bez jakékoli vnitřní souvislosti.

D. Hofstadter pro zřetelnější představení konceptů používá zeugmata. Zeugma je spřažení dvou výrazů jedním závislým členem, který je syntakticky vztažen jen s jedním z nich, ač významem patří oběma.³⁴ Například „uvařil a snědl večeři“ je zeugma, protože sloveso „uvařil“ a sloveso „snědl“ se obě vztahují ke stejnému předmětu „večeři“. Je to zeugma užitě namísto běžnější pronominální anafory „uvařil večeři a snědl ji“. Takovéto zeugma si nazveme *neproblematickým zeugmatem (i)*. Vedle tohoto neproblematického typu však existují ještě další dva typy zeugmat. Na zeugmatech je zajímavé totiž zvláště to, že při jejich používání dochází často k dvěma typům chyb. První chybou je *nesplnění syntaktických pravidel*, kdy vzniká tzv. *zanedbání dvojí vazby*. Jeden výraz se vztahuje ke dvěma dalším, ale svým tvarem odpovídá pouze jednomu z nich, např. „naučíme a vysvětlíme vám“. Obě slovesa se zde vztahují ke stejnému zájmenu, ale to je v případě prvního slovesa chyba, protože správný tvar zájmena pro „naučíme“ je „vás“ ne „vám“. Náš příklad správně zní „naučíme vás a vysvětlíme

³³ Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 7.

³⁴ Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. *Encyklopedický slovník češtiny*, s. 565.

vám“. Druhý typ zeugmat tak můžeme označit jako *syntakticky chybná zeugmata (ii)*. Takováto zeugmata jsou považována za gramaticky nepřipustná. Druhým typem chyby při používání zeugmat je *zanedbání sémantických tendencí kolokability*.³⁵ To je případ, kdy se jedno slovo vztahuje k dalším dvěma, ale pokaždé v jiném významu, jiným způsobem.³⁶ Např. „Kočka chytla nejdřív myš a pak rýmu“. Sloveso „chytit“ se vztahuje k myši v jiném významu, než se vztahuje k rýmě. Tento typ chyby je, na rozdíl od předchozí, přípustný a v jazyce ho lze užívat jako slovní hříčku pro oživení promluvy či textu. Je to také právě tento třetí typ zeugmatu, můžeme ho nazývat *sémanticky chybné zeugma (iii)*, kterým se zabývá D. Hofstadter.

Na *sémanticky chybných zeugmatech* je totiž velmi patrná odlišnost různých konceptů vztahujících se k jednomu výrazu. Tím, že se jedná o stejný výraz užitý naráz v různých kontextech pokaždé jiným způsobem, lze velmi zřetelně sledovat jakési „přepínání“ konceptů v okamžiku promluvy. Toto přepnutí není tak patrné v případě dvou po sobě uvedených komunikátů, např. „chytit rýmu“ a „chytit myš“. Jazyk je lineární, různé části promluvy (to, že jde v tomto případě o grafickou podobu, není vůbec podstatné) mezi sebou dělí různé časové úseky a změna či „přepínání“ konceptů je záležitostí natolik subtilní, že ji tato časová proluka příjemci většinou zastře. Jinak je tomu ale v případě zeugmatu, které toto „přepnutí“ explicitně zdůrazňuje, a tím vlastně získává svou kvalitu slovní hříčky, svou zábavnost. Zeugma nastává v rámci promluvy v jednom jediném časovém bodu, a tím nás přímo násilně nutí k „přepnutí“ konceptů. Z toho důvodu je pro nás také v souvislosti s koncepty natolik zajímavé. Zeugma „Kočka chytla myš a rýmu“ postaví přímo do naší pozornosti dva odlišné koncepty související s výrazem „chytit“. Za účelem zdůraznění odlišnosti konceptů náležejících jednomu slovu lze vytvořit ještě jasnější (avšak značně těžkopádnější) příklad:

„Ráno si vzal den volna v práci, odpoledne pak léky na nervy, svůj oblek a připravený prstýnek, večer svou otravnou snoubenku a nakonec o půlnoci i vlastní život.“

Takovéto zeugma je už sice spíše úmorné, temné a překombinované, než hravé a zábavné, ale svůj úkol plní – nutí nás velmi rychle přeskakovat mezi různými významy vztažného zeugmatického prvku. Tím je samozřejmě sloveso „vzal“. Nejvýraznější rozdíl je patrný mezi „vzal si prstýnek“ (vzít ve smyslu fyzického uchopení, sebrání) a „vzal si snoubenku“ (ve smyslu oženit se). Lze nicméně poměrně snadno detekovat i odlišnost významů dalších. Volno v práci si člověk vezme jinak, než si vezme na sebe oblek. Pozřít léky je také velmi odlišný způsob „vzít si“, než o jaký jde při sebevraždě. Je tomu tak proto, že s každým z uvedených

---

³⁵ Kolokabilita je individuální formální a významová spojitelnost jazykového prvku s prvkem jiným. Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. *Encyklopedický slovník češtiny*, s. 217-218.

³⁶ Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. *Encyklopedický slovník češtiny*, s. 565.

pojetí slovesa „vzít“ se pojí jiná archetypální situace, mentální struktura. A právě tyto mentální struktury, tyto typické situace, jsou tím, co nazýváme konceptem.

Vraťme se ale nyní k jedné dříve položené otázce. Nejsou dílčí koncepty související s výrazem pouze částí jednoho velkého společného konceptu? Nejsou všechny významy dílčích konceptů „vzít si“ a „hra“ součástí obecnějších konceptů braní a hraní? Z výkladových slovníků se může zdát, že dílčí významy jsou jasně a zřetelně odlišitelné, a jedná se tak o samostatné na sobě nezávislé koncepty. Takový pohled je ve skutečnosti jen velmi povrchní, protože mezi různými dílčími koncepty probíhá téměř vždy složitá řada vztahů souvislosti.³⁷ Ve většině případů nelze mluvit pouze o homonymii, tj. stejnou podobu slova pro dva a více naprosto nesouvisející významy. V případě „hry“, „vzít si“ i předložky „v“ jde vždy spíše o polysémii, tj. stejnou podobu slova pro dva a více významů, které spolu nějak souvisí. Tato polysémie, tato zjevná existence souvislostí, nám pak dovoluje předpokládat existenci nějakého obecného konceptu *hry a braní se*, který se ale principiálně pro svou vágnost a obecnost vzpírá jakémukoli ostrému vymezení a ohraničení. Všechny hry a všechno braní mají nějaký společný kořen, rys, díky kterému dokážeme tyto různé aktivity či jevy přiřadit k pojmu „hry“ a pojmu „vzít“, a tento rys je příliš subtilní na to, abychom ho mnohdy mohli vůbec nějak jasně uchopit. Tento společný rys však není ničím objektivním. Tyto souvislosti, tyto „hranice“ konceptů, si vytváří každý jazyk své vlastní.

Z toho důvodu jsou také zeugmata často nepřeložitelná do jiných jazyků. Např. anglické zeugma „He plays soccer and violin“ lze přeložit do češtiny jako „Hraje fotbal a na housle“, protože anglický koncept „play“ se v tomto případě překrývá s českým konceptem „hrát“. Toto zeugma však nelze přeložit do italštiny, protože v italštině jsou pro hraní ve sporu a hraní v hudbě odlišná slovesa (*giocare* a *suonare*).³⁸ Italština nevidí, resp. nevytváří, podobnost mezi sportovní hrou a hudební hrou, zatímco čeština a angličtina obě tyto činnosti řadí pod jedno slovo „hra“/“play“.

Opačným případem je české sloveso „jet“. Toto sloveso v sobě zahrnuje jak jízdu na kole, tak jízdu na motorce a jízdu na lodi. Mluví češtiny by užití slovesa „jet“ v souvislosti s těmito třemi činnostmi ani nepovažoval za polysémii. Zeugma „Jel jsem autem, lodí a na kole.“ by zde nebylo *sémanticky chybným zeugmatem (iii)*, ale obyčejným zeugmatem 1. typu, *neproblematickým zeugmatem (i)*, ve kterém slovo „jel“ není nikterak *sémanticky* podvojně, polysémické. Adresát by neuvažoval o třech dílčích konceptech v rámci většího obecného konceptu, nebyl by nucen k onomu „přepínání“, jako tomu bylo v případě hry na piano a hry s panenkou. Všechny tři činnosti jednoduše spadají pod jeden koncept, tedy do stejné mentální

---

³⁷ Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 4.

³⁸ *Tamtéž* s. 11.

struktury, pod stejnou archetypální situací. V angličtině by se také nejednalo o *sémanticky chybné zeugma* (iii). Zde ale proto, že se nejedná o zeugma vůbec. V angličtině totiž spadají jízda na kole, jízda autem a jízda lodí pod zcela odlišné a vnitřně nesouvisející koncepty, označené různými slovy. Vykonání cesty pomocí kola spadá do konceptu slovesa „ride“. Vykonání cesty autem je v konceptu „drive“. U cesty lodí je příslušnost určitému konceptu odvislá ještě od pohonu této lodi. Jet motorovým člunem je koncept „drive“ jako u automobilu. Jet plachetnicí spadá do konceptu „sail“ a jet na kanoi je v konceptu „paddle“. Tento příklad tak ukazuje závislost konceptů na daném jazyce.

Každá situace, každá událost, každý fakt jsou ve své podstatě neopakovatelné a zcela jedinečné. Hledání jejich podobností a sdružování těchto jedinečností pod jeden termín do jakési rodiny zvané koncept se v každém jazyce liší. Lze tedy zatím říci, že různé jednotlivosti a neopakovatelné situace jsou určitými množinami lidí (mluvčími určitého jazyka) přiřazovány k určitým výrazům vlastním každému jednotlivému jazyku. To ale neznamená, že lze chápat koncept jako něco objektivního. Jazykové koncepty nejsou objektivní ale vlastně ani intersubjektivní. Tím, co je jednoznačně společné určitému společenství mluvčích, je právě onen výraz, který se ke konceptu váže, ne samotný koncept.

3.2. Kategorizace

Tyto koncepty neboli kategorie, nejsou nijak jasné, ostré a pevné. Postupem času se vyvíjejí a mění. Aplikace této mentální entity na zkušenost se nazývá kategorizace nebo dělání analogie (*analogy-making*)³⁹ a právě každým aktem kategorizace je sama kategorie proměňována. Nová zkušenost, kategorizovaná určitým konceptem, se stává jeho součástí. Konkrétní minulé a nové zkušenosti se do sebe „vpíjí“ (*blur together*) a spojují se v abstraktní strukturu, tedy koncept.⁴⁰

Svět se nám dává ve vědomí jako neuchopitelný chaos.⁴¹ Každý okamžik našeho vnímání, našeho kontaktu se světem, je souborem nekonečného množství možných faktů. Člověk je v každém okamžiku svého bdělého života vystaven prožívání zkušenosti. Tato zkušenost je souborem obrovského množství jevů v našem vědomí. Pro orientaci v této záplavě je potřeba aplikovat nějakou strukturu či klíč, který nám pomůže „najít smysl“ (*to make sense*),⁴² vysvětlit a interpretovat onen chaos. Tímto klíčem je koncept a jeho užitím kategorizace, tedy aplikace konceptu. Aplikace kategorie pomáhá člověku pochopit a porozumět situaci tím, že ukazuje či doplňuje do situace neviditelné vztahy, struktury a aspekty. Kategorizace pomáhá

---

³⁹ Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 19.

⁴⁰ *Tamtéž* s. 35.

⁴¹ *Tamtéž* s. 505.

⁴² *Tamtéž* s. 34.

i k predikci dalšího vývoje a zasazení určité situace, jevu do celku zkušenosti.⁴³ Kategorie je tak jakýmsi klíčem k interpretaci určité zkušenosti. Bez kategorizace bychom nebyli schopni se vůbec pohybovat ve světě, rozumět mu a jednat.⁴⁴

Příkladem, který Hofstadter detailně rozvíjí, je koncept *matky*.⁴⁵ Pro dítě je koncept *matka* jedním z prvních, které si vytvoří. Jakmile je tento koncept spojen se slovem „matka“, dítě dokáže tento koncept postupem času aplikovat i na vztah jiných žen a dětí, se kterými se setkává třeba na pískovišti. Koncept *matka*, který byl zpočátku aplikován pouze na osobu vlastní matky, je užít postupem času i ke kategorizaci zkušenosti jiných žen, jejichž chování k jiným dětem odpovídá chování jeho vlastní matky k jemu samému. Postupem času je dítě schopno tímto konceptem kategorizovat i naprosto odlišné části zkušenosti, což ústí ve výrazy jako „matka příroda/Země“ či „Opakování je matka moudrosti.“. Obecně lze princip vytváření analogií ukázat nejlépe právě na dětech. Dalším příkladem tak může být příklad dvouleté dívky, která po oloupaní banánu pronese „Svlékla jsem banán.“ Koncept *svlékání* je užít ke kategorizaci zkušenosti loupání banánu.⁴⁶

Kategorizace je prováděna tvorbou analogií mezi konceptem a prožívanou zkušeností. Jedná se o znovu ožívání a vyvolávání a aplikace vzpomínek z hlubin paměti na základě jejich podobnosti k současné zkušenosti, či jak říká Hofstadter – na základě sdílení jejich esence.⁴⁷ Tyto vzpomínky jsou pak užity ke strukturaci a porozumění této nové zkušenosti. Tato aktivace vzpomínek na základě jejich podobnosti právě prožívané zkušenosti je pro Hofstadtera něčím esenciálně lidským.⁴⁸ Analogie tak není ničím v životě vzácným, ale naopak něčím, co probíhá v naší mysli a v podvědomí v obrovských kvantech každou sekundu. Kategorizace zkušenosti na základě její podobnosti předcházejícím zkušenostem se děje kontinuálně a velmi rychle.⁴⁹ Hofstadter na mnoha místech zdůrazňuje, jak výjimečným a obdivuhodným výkonem, je naše neustálé katalogizování pomocí analogií. A přesto pro svou ohromnou rychlost je většinou naprosto nepovšimnuté.⁵⁰

Kategorizace je tak vztahem mezi dvěma mentálními entitami – novou zkušeností a v paměti uloženým konceptem. Tento vztah nám umožňuje rozeznávat a identifikovat prvky zkušenosti naprosto běžným způsobem, např. když vidíme strom a řekneme „Toto je strom.“ jedná

---

⁴³ Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 14.

⁴⁴ *Tamtéž* s. 15.

⁴⁵ příklad z Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 34 - 38.

⁴⁶ příklad z Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 39.

⁴⁷ Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 28.

⁴⁸ *Tamtéž* s. 18.

⁴⁹ *Tamtéž* s. 30.

⁵⁰ *Tamtéž* s. 18.

se o kategorizaci či vytvoření analogie mezi v paměti existujícím konceptem stromu a právě prožívanou zkušeností. Stejně tak ale kategorizace umožňuje rozeznat, identifikovat a strukturovat objekty zkušenosti novátorským a veskrze originálním způsobem, např. při našem setkání se stromem říci „Toto jsou zatím spící housle.“, tj. aplikovat na zkušenost koncept houslí namísto či současně s konceptem stromu.

3.3. Inference

Důležitým termínem je v tomto pojetí inference. Inference je vpád nového mentálního elementu do situace, které jedinec právě čelí. Jednoduše lze říci, že inference je nový element aktivovaný v naší mysli.⁵¹ Inferenci lze chápat jako skupinu dalších konceptů aktivovaných současně s kategorizací zkušenosti. Při zkušenosti se psem, kdy aplikujeme na stávající situaci koncept *pes*, jsou zároveň aktivovány další související koncepty jako *štěkáni*, *masožravec*, *hlídač*, *nejlepší přítel člověka*, *nebezpečí*, *vzteklina*, *savec*, *majitel*, *obojek* a nespočet dalších. Tyto další koncepty jsou jak samostatné mentální entity, tak jsou zároveň částí konceptu *pes* v širším smyslu (např. koncept *setkání se psem*). Díky těmto inferencím vyplývajícím z konceptu *pes*, nebo které jsou z jiného úhlu pohledu jeho součástí, dokážeme strukturovat zkušenost a nalézt v ní nějaký smysl. Inference nám pomáhá zasadit diskrétní situaci do časové, prostorové, kauzální struktury, vytvářet pravděpodobné predikce do budoucna atd. Inference nám tak doplňují percepce o prvky, které se v ní nenachází, o neviditelné vztahy, potenciální vývoj situace a další předpoklady. Inference je však ještě hlubší. Doplnuje i samotnou percepce.⁵² Kdybychom například viděli pouze hlavu psa pouze z určitého úhlu (vidíme jen jedno oko, kus ucha, část krku), inference doplňuje neviděné aspekty předmětu či situace na základě veškeré minulé zkušenosti se psy, tj. na základě konceptu *psa*.

Pro naše potřeby bude ale dále vhodné rozlišovat mezi aktivací dalších částí aktivního konceptu, a aktivací dalších samostatných konceptů. Ač se jedná o stejný mechanismus, bude dále v textu termínem inference míněna aktivace dalších konceptů (koncept *pes* aktivuje i například koncept *obojek* a koncept *nejlepší přítel člověka*). Pro aktivaci dalších částí jednoho konceptu k doplnění vnímání, bude užíván termín „asociace“. Toto násilné rozlišení jednoho těžko rozlišitelného mechanismu bude důležité, až přijde na řadu otázka významu.

---

⁵¹ Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 20.

⁵² Ve fenomenologii je tento rys vnímání nazýván aprezentace. srov. Patočka, J. a Polívka J. *Tělo, společenství, jazyk, svět*, s. 47.

3.4. Systém konceptů

Koncepty nelze ale striktně chápat jako pojmy spojené s určitými slovy. Koncepty fungují i na mnohem hlubších úrovních, kde tvoří rozsáhlé celky. Konceptem je i rozpoložení a atmosféra konverzace, její cíle a východiska. Tyto hluboké myšlenkové struktury (*high-level thoughts*) mohou být vyjádřeny slovy pouze částečně.⁵³

Snad každý zná pocit, kdy je těžké najít správná slova k vyjádření určité ideje, přesvědčení apod. Dobře pozorovatelné je to například na frázích, metaforách a rčeních. „Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne.“ je rčení, které aplikuje stávající koncept, kterým je určitá nová zkušenost strukturovaná. Tento koncept ale nějak přesahuje možnosti jazyka. Koncept *tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne* je zvláštním způsobem otevřený a bohatší než koncept *stůl*. Velmi abstraktní koncept *jakési přirozené rovnováhy věcí a správné míry*, který je pro svou neuchopitelnost pojmenovaný pouze opisem, je vyvolán za úkolem strukturování zkušenosti mnohem abstraktnější, než k jaké odkazují slova tohoto opisu (chůze, džbán, voda, ucho). Tento typ analogií, tj. jejich „obrazné“ užití (na rozdíl od „jednoduché“ analogie mezi stolem a konceptem *stůl*), je velmi typické právě pro popis abstraktních a komplikovaných situací.

Takovéto abstraktní popisy jsou možné na základě něčeho, co nazývá Hofstadter konceptuální prostor (*conceptual space*).⁵⁴ Jedná se o představu mentálního prostoru či jakési mentální dimenze, ve které koncepty existují. Zde se také tyto koncepty prolínají dohromady jako vodové barvy na mokřím papíře⁵⁵ a tvoří tak vnitřně spojitou strukturu či systém. Takto existující koncepty nemají pevné hranice a nelze je jednoznačně odlišit od dalších konceptů, ve které plynule přecházejí. Díky této vnitřní spojitosti je ale možné přiblížit se opisem i konceptům, které jsou jazykem hůře uchopitelné, a to právě přes koncepty, které jsou s tímto konceptem ve vztahu.

Romeova věta „Julie je Slunce.“ také vyjadřuje velmi abstraktní koncept, který nelze jednoduše ztotožnit se součtem konceptů jednotlivých slov. Soubor myšlenek, pocitů, prožitků a zážitků, které se pojí se všemi našimi zkušenostmi se sluncem, je aplikován na milovanou osobu. Tento soubor je natolik obsáhlý, natolik obrovský, že není možné metaforu nijak parafrázovat, aniž by došlo k jejímu drastickému ochuzení. Tuto metaforu není možno parafrázovat ani jinou metaforou. Ta by sice mohla mít stejnou hloubku a šířku, sílu, váhu, intenzitu, či jak se to rozhodneme nazvat, ale její struktura, atmosféra či esence by byla už jiná.

---

⁵³ Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 26.

⁵⁴ *Tamtéž* s. 78.

⁵⁵ Hofstadter tady používá metaforu barevných prolínajících se kuliček slizu (angl. *blob*). Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 78.

Metafora „Julie je světlo.“ by snad mohla také odpovídat Romeovým pocitům k Julii, ale už by v ní chyběla například ona jedinečnost a středovost Slunce, jeho žár a bodovost, jeho aureola jasu a další tisíce aspektů Romeových zkušeností s faktem Slunce, které pro svou komplexnost a rozsáhlost ani nejdou verbalizovat (a to buď v rozumném čase anebo vůbec). Metaforu lze nicméně nahradit metaforou jinou, či se dokonce pokusit o doslovné vyjádření, které ale nemůže být nikdy parafrází. Protože stejně jako je pokus o parafrázi nedostačující k uchopení metafory, je stejně tak metafora nedostačující k uchopení velmi abstraktního konceptu *Romeova vztahu k Julii*.

Mezi jazykem a myšlením je asymetrie. Tato myšlenka může vypadat zprvu hereticky pro člověka školeného v Humboldtovské představě nadřazenosti jazyka před myšlením. Nicméně v Hofstadterově pojetí jsou koncepty souborem minulých zkušeností. A jakákoli zkušenost je vždy popsitelná pouze částečně a v náznaku. Každá zkušenost je interpretována nepřeborným množstvím různých konceptů a její popis by mohl trvat potenciálně donekonečna.

Vezměme si například zkušenosti, které máme s plaváním. Koncept plavání je vytvořen z minulých zkušeností s vodou, s plaváním, s pozorováním plavců, z imaginací plavání, snů o plavání, filmů, knih atd. Takovýto koncept *plavání* lze aplikovat ve větách „Ve studiu trochu plavu.“, „Ta šance mi už uplavala.“, „Slzy odplaví smutek.“, „Nech to plavat.“, „Plav, ty smrade malej.“ apod. Slovo „plavání“ není popisem konceptu *plavání*. Slovo „plavání“ je štítkem, značkou, tagem či zkratkou pro obrovsky bohatý a rozsáhlý koncept *plavání*, soubor veškeré zkušenosti jedince s plaváním. To, že je slovo pro Hofstadtera nálepkou,⁵⁶ nás přivádí k jiné herezi - mýtu muzea (viz kapitola 5.2.). Než se ale pokusíme vyrovnat s tímto problémem, je nicméně třeba věnovat se předtím ještě jiným otázkám.

3.5. Nejjazykové koncepty

Předcházející úvaha o konceptech, nás vede k otázkám po jejich povaze? Jsou možné také nejazykové koncepty? V Hofstadterově textu je přísně rozlišováno mezi jazykovým výrazem (výraz „pes“) a konceptem (koncept *pes*). Slovo a koncept jsou pro Hofstadtera totiž dvě odlišné věci.⁵⁷ Nicméně toto povídání o konceptech zároveň skrytě implikuje představu, že všechny koncepty jsou jazykové. Představu zhruba jako: „Když lze o konceptech mluvit, tak samozřejmě musí mít jazykovou povahu a nejazykový koncept je nesmyslný paradox.“ Tato představa je ale mylná, protože pokud jsou koncepty něčím, co strukturuje a dává smysl

---

⁵⁶ Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 85.

⁵⁷ *Tamtéž* s. 34.

zkušenosti, pak by nemožnost nejazykových konceptů implikovala nemožnost mít smysluplnou zkušenost pro nejazykové subjekty.

Hofstadter zdůrazňuje, že zdaleka ne všechny koncepty jsou jazykového rázu. Přestože o konceptech lze mluvit, neznamená to, že jsou jazykové. V životě se setkáváme, či spíše aplikujeme často koncepty, které pojmenovat (označit slovním štítkem) nelze. Jak bylo řečeno, slova a koncepty jsou dvě odlišné věci. Koncept je mentální entitou, slovo je vnímatelnou entitou (zvuk, grafická podoba atd.). Slova lze opravdu chápat jako štítky a koncepty jako to, co je štítkem označeno. V psychologii toto rozlišení odpovídá opozici *mentální lexikon* (zásobárna či soubor slovních štítků) a *sémantická paměť* (zásobárna či soubor konceptů). Nejedná se v tomto případě o dvě strany jedné mince. Bez toho rozlišení by nebylo ani možno položit otázku: „Jaký je význam tohoto slova?“, protože by význam a slovo bylo jedním a tím samým.⁵⁸

Každý den si vytváříme obrovské množství jedinečných konkrétních dílčích konceptů, pro které jmenných štítků není třeba. Například pítí ranní kávy vnímám a strukturuji v rámci konceptu *pítí ranní kávy* a zároveň tento koncept obohacuji o onu konkrétní zkušenost. Tato zkušenost je samozřejmě také potenciálním budoucím konceptem, například konceptem *pítí kávy z hrnečku s kocourem Garfieldem dne 19. září 2017 v čase 8:37 - 8:59 na terase domu ve chvíli, kdy je ještě nepříjemná lezavá chladná mlha a já si zapomněl vzít ten teplý župan, co jsem včera našel při uklízení skříně*. Tato konkrétní zkušenost je potenciálním konceptem, protože ji lze aplikovat k porozumění jiným budoucím zkušenostem (stejně jako jakoukoli jinou zkušenost). Tato zkušenost ale není lingvistické povahy, a to, že jí lze jazykem částečně popsat a aproximovat, na tom nic nemění. Tento koncept zůstává nejazykovým konceptem, protože se jedná o neužitečnou úzkou kategorii, kterou je nepraktické pojmenovávat. Ale tato absence pojmenování nezabraňuje takovou zkušenost zažít, či jí použít ke strukturování budoucích zkušeností. Nepojmenování znamená pouze obtíže při mluvení o této zkušenosti s jiným člověkem. Popis bude dlouhý a rozvláčný, protože neexistuje jednoslovná zkratka, která by okamžitě vyvolala onen koncept v mysli posluchače. Lze tak v tuto chvíli říci, že jazykový koncept je tak konceptem pojmenovaným, a to proto, že pojmenování je vhodné u konceptů často užívaných v komunikaci.

Nemožnost nejazykových konceptů by také znamenala nemožnost vnímání nepojmenovaných věcí. Existuje mnoho předmětů a událostí, které se v naší zkušenosti pravidelně opakují, aniž bychom pro ně měli jméno. To znamená, že koncept existuje, ale nemá svůj slovní štítek. Sémantická paměť má v tu chvíli minimálně o jeden prvek víc, než mentální lexikon. Přesto ale tyto věci, jevy a stavy dokážu vnímat. Jako například u konceptu *té věcičky, co lidem visí*

---

⁵⁸ Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 137

v puse za zuby a vypadá trochu jako malý boxerský pytel a v animovaných filmech se třese a zaplňuje celý záběr, když postava křičí či tlustá operní pěvkyně zpívá nahlas.⁵⁹ Jedná se o jednoduchý a běžný koncept, který ale pro mě v téhle chvíli nemá jméno, svůj štítek, a proto, chci-li stejný koncept vyvolat u čtenáře, musím se uchýlit ke komplikovanému opisu, který trpí větší pravděpodobností výskytu nepochopení nežli užití medicínského termínu. Je zde ale dobře viditelný nepoměr mezi jednoduchostí konceptu a složitostí popisu. Stejně jako je opačný typ nepoměru patrný u štítků jako „spravedlnost“ a konceptu *spravedlnost*, štítku „Bůh“ a konceptu *Bůh* nebo štítku „smůla“ a konceptu *smůla*. I ve výše uvedené části o zeugmatech byla patrné, jak je například štítek „jízda“ užíván k označení mnoha různých činností produkujících velmi odlišné zkušenosti, tedy odlišné koncepty. To samo hovoří spíše pro chápání slov jako štítků, nežli jako samotné podstaty konceptů.

3.6. Nedostatky Hofstadterova pojetí analogie

Myšlenka nejazykových konceptů je nicméně v Hofstadterově práci pouze jemně naznačena, a zůstává nedostatečně vysvětlena. V čem vlastně spočívá rozdíl mezi jazykovými koncepty a naznačenými nejazykovými koncepty? Tato nejasnost ohledně podoby a bližšího určení toho, co je nejazykový koncept, se pak odráží a projevuje i v dalších částech Hofstadterova pojetí analogie. Stejně nejasným se totiž stává i samotný jazykový koncept.

Popis toho, jak se koncepty vyvíjejí a proměňují je velmi obsáhlý, ale i letmá zmínka o tom, jak koncept vzniká, chybí. Otázka vzniku je ale důležitá, protože pouze zde lze vyřešit vztah mezi konceptem a štítkem, kterým je tento koncept označen, a tedy se přiblížit k poznání toho, co činí jazykový koncept jazykovým a nejazykový nejazykovým.

Další velká nejasnost pak panuje ohledně způsobu, jakým vlastně prvek zkušenosti aktivuje koncept. Hofstadter používá opakovaně mysteriózní termín „esence“, aniž by ho blíže specifikoval.⁶⁰ Zda je tato esence něčím jazykovým, či zda je primárně o mechanismus percepce, je nejasné.

Otázky po rozdílu mezi jazykovým a nejazykovým konceptem, po vzniku konceptu a po tom, co je ona esence, považují za naprosto zásadní pro naše další úvahy. Díky představě nejazykových konceptů se nám zde totiž vynořují dvě poměrně odlišné oblasti zkoumání analogie. První oblastí je analogie jako nástroj zpracování zkušenosti a vnímání. Na této úrovni nelze ještě příliš mluvit o myšlení, protože to je úzce spojeno s jazykem, ale spíše o vnímání a jeho zpracování. Takto pojatá analogie se zdá být předstupněm vysvětlení jazykové analogie,

---

⁵⁹ Autor textu očividně nezná medicínský název pro „to“.

⁶⁰ Hofstadter, D. *On seeing A's and seeing As*, s. 110.

myšlení a sémantiky, což je cíl této práce. A bez vysvětlení tohoto předstupně se tak k tomuto cíli nelze přiblížit.

Pro podporu představy nejazykových konceptů a nejazykové analogie hovoří i výzkumy analogického myšlení u šimpanzů. Šimpanzice Sarah byla schopna k sobě přiřazovat geometrické obrazce různých velikostí a barev, což lze chápat jako důkaz existence konceptů těchto geometrických tvarů (např. trojúhelník, půlměsíc, kruh atd.). Sarah byla nicméně schopná provádět i funkční přiřazování. Na základě dvojice např. konzerva-otvírák byla schopna přiřadit k zámku klíč apod.⁶¹ Toto tzv. konceptuální sdružování (*conceptual matching*) je pak chápáno jako důkaz analogického myšlení u šimpanzů.⁶² Lze to samozřejmě chápat i jako důkaz existence konceptů u zvířat, a tyto koncepty jsou pochopitelně nejazykové.

Stejně zajímavé, jako výzkumy analogického myšlení u šimpanzů, jsou i výzkumy analogického myšlení u nemluvňat. Už desetiměsíční dítě dokáže uspět v úkolech ověřující schopnost analogického řešení problému.⁶³ Dítěti je představena lákavá odměna, jejíž dosažení vyžaduje vyřešení úkolu. Dítěti je řešení ukázáno a ono je pak schopno ho zopakovat. Dítě je pak pomocí představeného principu schopno vyřešit i pozměněná zadání problematické situace. Tyto výsledky znovu ukazují, že i jednoznačně nejazykový subjekt při setkání s novou situací užívá řešení analogické tomu, které je známé z minulé zkušenosti.

Tyto výzkumy také ukazují, že existují dva rozdílné typy analogického myšlení. Analogické myšlení nemluvňat se principiálně velice liší od analogického myšlení starších mluvčích dětí, a to v takové míře, že se v prvním případě mluví o *percepční analogii* a druhém o *analogii užívající konceptuální poznání*.⁶⁴

Právě proto, že se nám zde ukazuje oprávněný předpoklad, že analogie je fenoménem předjazykovým nebo minimálně na jazyce nezávislým, je třeba odlišit dvě oblasti zkoumání. Nejdříve se tedy budeme samostatně věnovat analogii vnímání a nejazykovému zpracování zkušenosti. Hofstadterovské pojetí analogie bude třeba doplnit a rozpracovat tak, aby bylo schopno obsáhnout i předpokládané zpracování zkušenosti dětmi a zvířaty, tedy nejazykovými subjekty. Toto rozvíjení bude ale stále poplatné Hofstadterově základní tezi, že analogie, tedy uchopení nové situace/zkušenosti pomocí v paměti uložených minulých situací/zkušeností, je základem lidského myšlení a kognice.⁶⁵

---

⁶¹ Oden D. L., Thompson R. K. R., a Premack D. *Can an Ape Reason Analogically?* s. 473.

⁶² Oden D. L., Thompson R. K. R., a Premack D. *Can an Ape Reason Analogically?* s. 472.

⁶³ Goswami, U. *Analogical Reasoning in Children*, s. 445.

⁶⁴ Goswami, U. *Analogical Reasoning in Children*, s. 465.

⁶⁵ Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 18.

Věřím, že bez tohoto rozšíření by nebylo možné tuto tezi tvrdit věrohodně. Tyto úvahy jsou také nezbytné pro podporu teze této práce, tedy že analogie je základem jazyka a sémantiky. Pokud by totiž oním základním principem myšlení a kognice byla analogie jazyková, došlo by k omezení možnosti „mít a smysluplně prožívat zkušenost“ pouze na subjekty disponující jazykem. Následkem toho by pak hrozil paradox v učení se jazyku. Jak se dítě, které není schopné zpracovat prožívanou zkušenost, protože neovládá jazyk, může tento jazyk naučit, aniž by mu zkušenost dávala nějakým způsobem vůbec smysl. V následujícím bloku bude tedy představeno pojetí analogie vnímání. V této oblasti je třeba pokusit se vysvětlit primárně mechanismus nejazykové analogie, a vznik a podobu nejazykových konceptů.

Nejazyková analogie se následně pak stane základem pro úvahy o jazyce, myšlení, komunikaci a sémantice. Po pokusu zachytit samotný princip analogie ve vnímání tak přejdeme do druhého bloku, který bude zkoumat specifika jazykové analogie, významu jako analogického vztahu a analogie v myšlení.

4. *Percepční analogie*

Analogie je základem nejen jazyka, ale i vnímání. Tato teze odpovídá nejen Hofstadterově přístupu, ale paralelismus mechanismů řeči a vnímání je představa objevující se i v kognitivní lingvistice.⁶⁶ Nová zkušenost je uchopena a strukturována pomocí starých zkušeností uložených v paměti. Analogie je tedy vyvolávání paměti fenomény zkušenosti. Tato paměť pak dává fenoménu smysl a činí ho věcí mezi věcmi, předmětem, událostí či stavem v řádu světa. Jakým způsobem ale tento fenomén aktivuje paměť? Tento vztah nazýváme analogie a její uchopení je hlavním cílem této práce. Ale co to tedy vlastně je? Co je ona Hofstadterova esence?

Analogie je nejčastěji vykládána jako podobnost, ať už vztahů či vlastností. Nová zkušenost je tedy podobná nějaké jiné zkušenosti či souboru zkušeností v paměti. Určitý vjem přiřadím ke konceptu na základě jeho podobnosti zkušenostem konstituujícím tento koncept. Co je to ale ta podobnost? A jak se zatím neinterpretovaný chaos může vůbec něčemu podobat? Narážíme tady na problém „slepice a vejce“. Mluvíme o analogii jako o podobnosti dvou věcí, kdy tato podobnost dává smysl a pomáhá nám uchopit jednu z těchto dvou věcí, novou zkušenost. Zkušenost se světem, řádem a všemi jeho fakty, je ale až následkem analogie. Podobnost je až následkem interpretace surové zkušenosti. Koncept dává zkušenosti formu a řád. Tím až vznikají rysy a vlastnosti věcí v nové zkušenosti, které by umožnily nějakou

---

⁶⁶ Itkonen, E. *Analogy as Structure and Process*, s. 139.

podobnost. Analogie vlastností, tedy jakási podobnost vlastností a rysů, nedává smysl. Vlastnosti a rysy se konstituují až následkem kategorizace, a až následkem této kategorizace je tak i možná jakákoli podobnost.

Analogie vztahů trpí stejným problémem. Tato analogie lze uvést prototypickým příkladem-hádkou: „To, co pro kočku je kotě, pro psa je...?“. Taková analogie by znamenala, že entity v naší zkušenosti jsou ve stejném vztahu jako entity v naší paměti, uvnitř konceptu, a v tom spočívá ona podobnost. Problém se tedy neliší. Entity a jejich vztahy v naší zkušenosti jsou až následkem interpretace této surové zkušenosti. Nejdříve musí vztahy vzniknout, aby se mohli podobat těm v paměti.

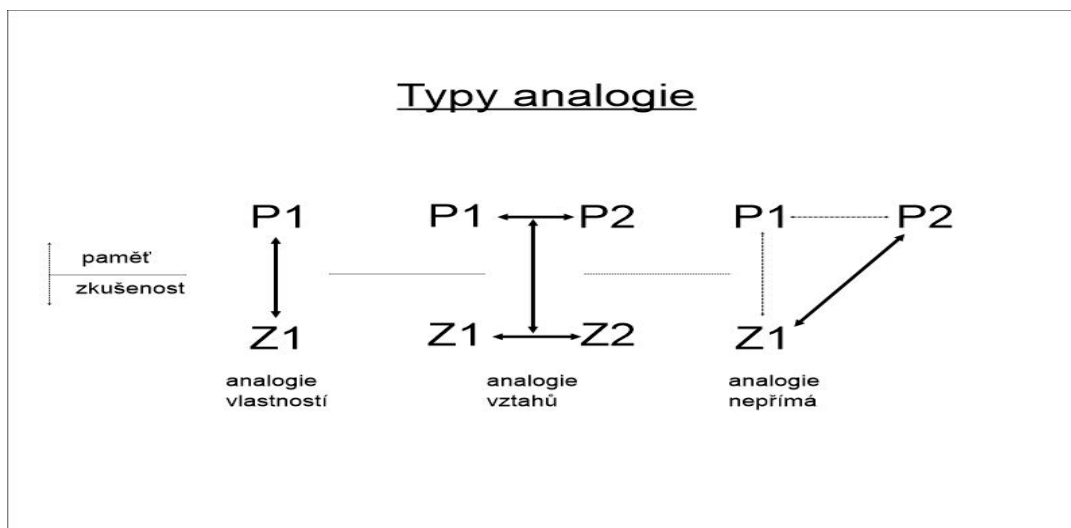
V průběhu exkurze historií analogie jsme se setkali i s dalším případem analogie. I ta je stejně problematická jako předchozí. V případě analogické ekvivokace, polysémie, jsme nemluvili již o podobnosti, ale pouze o nějaké genetické souvislosti.⁶⁷ Slovo „zima“ je polysémické, protože mezi pocitem chladu a ročním obdobím je souvislost. Tato souvislost není ale žádnou podobností. V teorii tropů, kde se vztah podobnosti nazývá vztahem metaforickým (a takový vztah mezi zimou-obdobím a zimou-pocitem není), by se jednalo spíše o vztah metonymický či synekdochický.⁶⁸ Přesto ale ho stále nazýváme analogií, a to i přesto, že v něm podobnost, alespoň ve své jasné podobě, nehraje na první pohled žádnou roli. Naopak dominantní roli hraje inference. Asociace konceptů. Prozatím lze nazvat tento vztah jako analogie nepřímá.

Pokud bychom chtěli rozdíl předešlých typů analogií popsat formálněji, lze to provést například následovně. Pokud prvek naší zkušenosti $Z1$ má sadu vlastností Vx a prvek naší paměti $P1$ sadu vlastností Vy , o analogii vlastností se jedná ve chvíli, kdy Vx se podobá či v určitém poměru shoduje s Vy . Jsou-li prvky naší zkušenosti, zapišme je jako např. $Z1$ a $Z2$, v určitém vztahu, zapišme to jako $relace^x$, a prvky naší minulé zkušenosti uložené v paměti, $P1$ a $P2$, jsou ve vztahu, který zapišme jako $relace^y$, pak se o analogii vztahů jedná ve chvíli, kdy se $relace^x$ podobá $relaci^y$. Nepřímá analogie je poté jakousi kombinací předchozích. Zkušenost $Z1$ je ve vztahu analogie vlastností s minulou zkušeností $P1$. Tato minulá zkušenost je ale sama ve vztahu s jinou minulou zkušeností $P2$. Nepřímá analogie je tedy vztahem mezi $Z1$ a $P2$.

---

⁶⁷ Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. *Encyklopedický slovník češtiny*, s. 320.

⁶⁸ White, H. *Metahistorie*, s. 52.

obr. 2

Z grafického znázornění je patrné, že zde máme co do činění se dvěma typy vztahů/relací. Vertikální vztah mezi různými doménami, tedy paměti a zkušeností, a horizontální vztahy mezi prvky stejné domény. V Hofstadterově pojetí jsou při kategorizaci nové zkušenosti aktivní oba typy vztahů. Vertikální vztah je tím, co aktivuje koncept. Je propojením paměti a nové zkušenosti. Horizontální vztah, struktura uvnitř konceptu a vztahy k jiným konceptům, je zase tím, co strukturuje novou zkušenost, čímž jí dává smysl, řád a umožňuje nám se v ní orientovat. Analogie je tvořena oběma typy vztahů. Tomu z výše představených tří tradičních typů analogií, ale sám o sobě neodpovídá žádný. Všechny navíc trpí naprosto stejným neduhem. Surová neinterpretovaná zkušenost přece stejně, jako nemá entity s vlastnostmi, nemá ani entity se vztahy. Hofstadterovská analogie je tak spíše částečně spojením všech tří typů, ale zároveň tyto tři tradiční typy přesahuje, a je tak jakýmsi obecnějším mechanismem.

Takový obecnější typ analogie (nazývejme ji Hofstadterovská analogie) ale potřebuje zajisté dalšího zkoumání. Jaké podstaty je onen vertikální vztah? Jak lze překlenout most mezi vzpomínkami na interpretovanou zkušenost paměti a chaosem a fantasmagorií čerstvé zkušenosti? Jakou roli hraje vztah horizontální, tedy inference? Co je ona podobnost, naše stará známá neznámá?

4.1. Surová zkušenost

Počítky ve vědomí principiálně nedávají smysl, dokud nejsou zpracovány, interpretovány. To se dle Hofstadtera děje jejich vztažením k paměti, vztažením ke konceptu.⁶⁹ Jsem

⁶⁹ Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 33.

přesvědčen, že i bez možnosti vztažení těchto neinterpretovaných fenoménů k předcházející zkušenosti, si je dokážeme nějak zapamatovat. Jsme nějakým způsobem schopni si pamatovat i to, co nedává smysl. Snad ve formě iracionálních emočních komplexů, podobných jako jsou traumata, iracionální strachy, sny, podvědomé obsahy a všechny takové ty mlhavé zkušenosti, o kterých neumíme moc mluvit, ale všichni je nějak známe či alespoň tušíme. Takový fenomén nedává smysl právě proto, že ho nemáme k čemu vztáhnout. Ještě neexistuje struktura, do které ho lze zasadit. Takový musí být osud prvních zkušeností, zkušeností novorozeňat. Těch zkušeností, které nemůžeme vztáhnout k žádným předchozím, protože žádné předchozí nemáme. Svět pak nedává smysl a je to čirý a možná až děsivý chaos barev zvuků a fyzických pocitů. Takto si představuju, že vnímají novorozeňata. Podobným způsobem popisuje vnímání novorozeňat i nizozemský psycholog zabývající se vizuální percepcí Cretien van Campen, který pro tuto představu používá termín *senzorická primordiální polévka*. Senzorická primordiální polévka je nerozlišitelná a nepochopitelná směs zvuků, barev, chutí, pachů a taktilních počitků, která zaplavuje vědomí novorozeňat ještě nezkušených ve zpracování stimulů přicházejících z orgánů vnímání.⁷⁰ Lze ale předpokládat, že opakovaným setkáním s chaosem ve své zkušenosti děti rozvíjejí a naplňují zásobárnu paměti, aby svou zkušenost měly k čemu vztahovat a v jejich zkušenosti se začal pomalu rýsovat řád.

Výzkumy ukazují, že si nemluvnata již od prvních měsíců vytvářejí abstraktní mentální struktury, koncepty organizující informace o objektech a vysvětlující temporální a kauzální vztahy mezi nimi. Díky tomu jsou potom schopna si nějakým nejazykovým způsobem „vysvětlit“ svá každodenní setkání se světem a zpracovat percepční informace.⁷¹

Je-li zkušenost interpretována pamětí, a to je základní Hofstadterova teze, je ona chaotická fantasmagorie na straně nové zkušenosti něčím, z čeho nelze ustoupit. Pozornost tedy logicky obracíme na paměť a koncepty. Jaké jsou, jak vypadají a lze jejich podstatu uchopit tak, aby to dokázalo vysvětlit vztah konceptu/paměti a fenoménů/počitků čerstvé zkušenosti?

Do současné chvíle byla paměť a koncepty představovány jako smysluplné a interpretované vzpomínky, úhledné a strukturované celky dodávající řád nové zkušenosti. V onom odvěkém boji kosmu a chaosu reprezentovaly koncepty, jakési bubliny a chumly vzpomínek, světlo kosmického řádu a útěšný smysl. Vzniká tak ale nepřekročitelná hranice. Je-li paměť interpretovanou zkušeností užívanou k interpretaci zkušenosti nové, musíme se zajisté ptát, kde se vzala ona „první interpretace“? Kde se vzala v paměti ona struktura a smysl, které jsou propůjčovány nové zkušenosti, když všechny koncepty a jejich struktura pochází právě

---

⁷⁰ Campen, C. van. *The Hidden Sense*, s. 29.

⁷¹ Goswami, U. *Analogical Reasoning in Children*, s. 448.

ze zkušenosti. Zavádí nás toto pojetí analogie k nějakému typu vrozených idejí či transcendentálnímu smyslu?

Zkusme se ale na to podívat odlišně. Co když je minulá zkušenost uložená v paměti stejně chaotická a řád je pouze povrchní a iluzorní záležitostí? Výše jsem zmiňoval představu o možnosti si zapamatovat i neinterpretovaný chaos, jak věřím, že se tomu děje u dětí, popř. zvířat. Co když samotná vzpomínka, záznam či otisk minulé zkušenosti, je stejně chaotický, jako uvažujeme a představujeme si (či spíše nedokážeme si představit) surovou neinterpretovanou zkušenost? Pak by nové chaotické zkušenosti dával smysl a interpretaci její vztah k jiné stejně nesmyslné a chaotické zkušenosti v paměti. A sama tato stará chaotická zkušenost nabyla smyslu pouze vztahem k dalším zkušenostem v paměti. Interpretaci tak nemusíme chápat jako jinou kvalitu zkušenosti v paměti. Takovou kvalitu, která nové zkušenosti chybí. Můžeme jí chápat jen jako zařazení nové chaotické zkušenosti do celku sítě všech chaotických zkušeností, co jsme kdy zažili. Nositelem smyslu a řádu už by nebyla ani tak minulá zkušenost, protože ta je na tom vlastně úplně stejně jako nová zkušenost, ale pouze ono vztahování. Vysvětlení a udělení smyslu zkušenosti vztahem neznámého k neznámému. Postupným naplňováním paměti by mezi uloženými vzpomínkami na minulé zkušenosti emergoval systém vztahů, který by sám byl oním řádem, který hledáme. Analogie by se tak stala nositelem uspořádaného vnímání a nástrojem interpretace, protože je to právě ona, kdo připojuje novou zkušenost do této sítě vztahů. V takovémto pojetí by odpadala vtíravá otázka po prvním porozumění, první orientaci, která je aplikovaná posléze na všechny další.

4.2. Kvalita počítku

K vysvětlení takového pojetí tak musíme samozřejmě začít onoho chaosu, surové nestrukturované zkušenosti. Je nutné navrhnout, jak si novou neinterpretovanou a konceptuálně neuchopenou zkušenost představit či alespoň pojmově uchopit (jde tedy o paradoxní snahu konceptuálně uchopit něco prekonceptuálního). O chaotické prvotní zkušenosti či o zmíněné sensorické primordiální polévce můžeme uvažovat jako o směsi kvalitativně odlišných počítků. Počítkek zde budeme chápat jako nejjednodušší element percepce a stavební kámen vjemu. Termín „počítkek“ bude užíván synonymně s fenomenologickým termínem „fenomén“. Jedinou zásadní charakteristikou počítků pro nás bude jejich rozmanitost a rozlišitelnost. Počítkek bolesti zlomené nohy se liší od počítku chuti kávy, od počítku vidění modré barvy či od počítku pocitu váhy desetikilogramového závaží. Termín počítkek bude tak užíván převážně s důrazem na jeho kvalitativní stránku, tedy chápán jako kvalitativně specifický element prožívané zkušenosti.

Pokusíme-li se uchopit Hofstadterovo pojetí analogie v tomto smyslu, je nová zkušenost, onen chaos, nerozlišeným souborem prožívaných počitků ve vědomí. Vnímání je jako prožitek nediferenciovaných počitků. Představme si, že tento prožitek je ukládán paměti. A je to tato paměť, která je aktivována novou zkušeností. Tento soubor uložených počitků je materií konceptu, který je povolán k interpretaci nových fenoménů, počitků právě se vyskytujících ve vnímání. Surový tělesný prožitek červené barvy je na základě podobnosti tohoto prožitku dřívějším počitkům červené barvy vztažen ke konceptu skládajícímu se z takových minulých prožitků. Nejedná se o podobnost vlastností ve smyslu identifikovaných predikátů, ale o stejnost samotného neinterpretovaného zážitku, stejnost pocitu specifické nervové stimulace orgánů vnímání. Tělesné vnímání skládající se z myriády naprosto nepopsatelných a neidentifikovatelných prožitků, pocitů, emocí a fyzických stavů (vše dohromady nazývejme počitky), je propojeno se stejnými stavy uloženými v paměti. Neinterpretovaný počitek ve vnímání je vertikálně vztažen k jinému neinterpretovanému počitku v paměti. Tento počitek ve vnímání je ale také horizontálně vztažen k dalším prožívaným počitkům ve vnímání. Tento vztah není ničím jiným, než pouhou současností, současným výskytem. A vztah současného výskytu těchto dvou vzájemně prožívaných počitků, je vztažen ke stejnému vztahu dvou počitků v paměti. Tím pádem se jedná nejen o analogii vlastností, která by odpovídala stejnosti počitků ve vnímání i v paměti, ale současně i o analogii vztahů. Oboje ale v jakési protoformě. Specifický počitek červené barvy je prožíván současně s počitkem specifické vůně a s počitkem specifické geometrické linie. Tento počitek vůně či složité linie jsou nepopsatelné, ale přesně odpovídají stejným počitkům v paměti. Chaotický soubor počitků ve vnímání nové zkušenosti se podobá chaotickému souboru počitků v paměti.

4.3. *Identita počitků*

Interpretací tak není vztažení chaosu vnímání nové zkušenosti k řádu smysluplné paměti. Interpretace je samo vztahování nového chaosu ke starému chaosu. Samotná analogie neleží v podobnosti struktury a vztahů. Stejnost prožitků v rovině stimulace nervů smyslových orgánů ony vztahy a strukturu naopak vytváří. Řád a smysl zkušenosti není něco, co chaos nahrazuje, ale co ho pouze doplňuje. Řád je obeznamenost s opakujícím se chaosem.

Věci, stavy a události jsou ustálené a opakovaně zažívané vztahy mezi počitky. Koncept *růže* je tak specifická konstelace, vzorec či matrice počitků v paměti. Stejná konstelace ve vnímání je vjem růže. Stejnost počitků je to, co vyvolává počitky v paměti. Interpretace vnímání je tak zahájena přiřazením počitků zkušenosti k počitkům konceptu. Nový počitek je přiřazen ke stejným „starým“ počitkům, stejně jako korálek navlečený na šňůrku podobných korálků. Takový soubor korálků tvoří to, co nazýváme koncept, tedy jednotka mentálních kvalit

umožňující interpretaci zkušenosti kvalit.⁷² Interpretace je řetěz přiřazení, který začíná roztříděním neznámého k podobnému neznámému.

Mezi počítky čerstvě prožívané zkušenosti nejsou žádné vztahy, kromě vztahu současnosti. Právě proto se jedná o chaos, který musí být interpretován. Vnímání probíhá všechno najednou. Naše zkušenost vnímání, a bez myšlení jinou zkušenost ani nemáme, je nestructurovaný soubor počítků všech smyslových modalit přicházející naráz jako vlna tsunami. Surová zkušenost je tak pohlcující záplavou nesmyslu. A jako se tonoucí chytá stébla, vnímání se chytá toho, co už zná.⁷³ V té šílené záplavě detekuje známé počítky a tyto se stávají odrazovým můstkem pro orientaci.

Na základě prožitku vlastností prvků chaotické zkušenosti, počítků, jsou v paměti vyvolány prvky zkušenosti s identickými vlastnostmi. Tento vztah budeme nazývat *identita počítků*. Výše jsme mluvili o dvou vztazích konstituujících analogii. Identita počítků je onen vztah vertikální, jehož úkolem je vyvolání či aktivace konceptu. Stejně vyvolává stejné. Neinterpretovaný prožitek červené barvy vyvolává stejný neinterpretovaný prožitek červené v paměti.

V tomto bodě je také na místě vrátit se k otázce, co je to vlastně podobnost. Slovo podobnost je s analogií (a třeba s metaforou) neoddelitelně spjato i přes to, že není vůbec jasné, co to vlastně podobnost je. To samozřejmě přináší mnoho problémů. Chceme-li vysvětlit, co je to analogie (nebo metafora), není příliš vhodné použít k vysvětlení sice známý a běžný, ale koneckonců stejně tajuplný termín, jako je sám termín analogie. Slovo podobnost používáme v každodenní řeči naprosto běžně. Dostaneme se ale do úzkých, když jsme požádáni o definici. Můžeme sice říct, že se jedná o shodu nějakých vlastností, ale to stěží vysvětlí, proč lze nalézt podobnost mezi naprosto cizími. Podobnost je totiž potenciálně nekonečná. Vždy se najde alespoň jeden společný prvek. I kdyby to měl být pouze neidentifikovatelný pocit. Na nejelementárnější úrovni tento společný prvek lze ztotožnit s identitou počítků. Druhou zásadní charakteristikou podobnosti je ale nestejnost. Aby si věci byly podobné, nesmí být jedním a tím samým. Nesmí se jednat o totální identitu. Nová zkušenost ale nikdy není stejná jako jakákoli z minulých zkušeností. Chápeme-li tak analogii jako strukturování nové zkušenosti starou zkušeností, a to na základě podobnosti, je onou podobností identita počítků. Druhým principem analogie, tím, který zajišťuje ono strukturování, je pak asociace.

---

⁷² Sturgeon chápe koncept jako něco, co je principiálně kvalitativní a co nám umožňuje prožívat kvalitativní zkušenost. Sturgeon, S. *The Epistemic View of Subjectivity*, s. 231.

⁷³ Tato analogie je nejen vtípnou výplní textu o analogiích ale také nejlepším a nejrychlejším způsobem vysvětlení dané problematiky. Tím se nepřímou stává i argumentem pro význam analogie v lidském myšlení, chápání a učení.

4.4. Asociace

Samotný prožitek počitků je nesmyslný bez jeho propojení s pamětí. A stejně tak i toto propojení na základě identity počitků by bylo nesmyslné, kdyby v paměti již neexistovala určitá struktura. Tato struktura zde existuje a je vytvářena principem *asociace*.

Tato *asociace* je vztahem blízkosti a současného výskytu počitků. V paměti aktivované neinterpretované počitky jsou silně propojené s jinými počitky, se kterými se běžně vyskytují současně. Nejedná se o stejnost, díky kterým probíhá přiřazování počitků, ale o současnost a časovou blízkost výskytu těchto počitků. Zatímco ono přiřazování počitků, identita počitků, je vertikálním propojení nové a staré zkušenosti, je asociace horizontálním vztahem jednotlivých prvků té či oné zkušenosti, nové či minulé, k prvkům jiným. Na základě vztahů asociace v paměti můžeme tedy s menší či větší pravděpodobností očekávat další prvky nové zkušenosti, které zatím třeba nejsou ve vnímání přítomné. Identita počitků, zjednodušeně řečeno, tak pomůže rozeznat novou zkušenost jako zkušenost známou. Asociace pak tuto zkušenost nějak doplní o chybějící prvky, a tím ji uchopí jako smysluplný celek.

Asociace není pouze blízkostí a propojenostím konceptů. Takový případ asociace jsme nazvali inference. Asociace je i blízkost a propojenost počitků, tedy vůbec stavebních prvků konceptu a zkušenosti. Asociací vznikají vztahy ustavující koncept. Takový koncept je poté sám vztažen a propojen s jinými koncepty, vymezenými jednotkami zkušenosti, a toto propojení je inference. Inference je tak asociací vyššího řádu.

Asociace není ani indukci, protože indukce je až reflexe a abstrakce pravidelností a zákonitostí zkušenosti. Vychází z asociace, ale vztah tematizuje a osamostatňuje ve formě zákonitosti, tedy něčeho, s čím se ve zkušenosti vlastně nikdy neseťkáváme. Indukce je reflektovanou asociací, a tato reflexe je možná jen v jazyce. Hranice mezi jednoduchou přirozenou asociací a indukci je nicméně velmi jemná. Současný výskyt fenoménů zkušenosti je samozřejmě zdrojem indukce, a je tedy možné vztah asociace jako indukci chápat. Jako indukci přirozenou, nevědomou a instinktivní. Z důvodu pojmové jasnosti budu však nadále termínem indukce označovat uvědomění si a tematizování vztahu a pravidelnosti mezi fenomény/počitky zatímco termín asociace bude označovat spíše netematizované jednání na základě těchto vztahů a pravidelností. V tomto bodě je také prozatím vhodné chápat asociaci spíše za nástroj vnímání a orientace ve světě, nežli rovnou jako nástroj myšlení a jazyka.

Asociace vzniká následkem opakující se zkušenosti současného výskytu různých prvků této zkušenosti. Je faktem, že naše zkušenost je plná pravidelností. I když zkušenost označujeme za chaotickou, nelze jí tuto pravidelnost upřít. Je to právě tato pravidelnost, co nám nakonec umožňuje se ve světě pohybovat a jednat. Zvláště důležitými pravidelnostmi, jsou současné

výskyty prvků zkušenosti, počitků, napříč různými smyslovými doménami. Počítka barvy a tvaru jahody, se pojí s hmatovými počítka měkkosti/tvrdosti, počítka specifické vůně a samozřejmě počítka chuti. Koncept *jahoda* tak prorůstá všemi smyslovými doménami. Asociace je pak vztah mezi různými nestejnými a nesouměřitelnými počítka uvnitř konceptu. Vidíme-li jahodu, očekáváme určitou chuťovou zkušenost a určité hmatové zkušenosti. Pokud při uchopení jahoda váží 2 kilogramy a je na pohmat tvrdá jako kámen, očividně se nejedná o jahodu a zkušenost tedy není zařazena pod koncept *jahoda*. Stejně tak ochutnat sousto s očima zavázanýma šátkem a prožít při tom chuťovou zkušenost jahody nás vede k očekávání i vizuální zkušenosti jahody. Spatřit po sundání šátku kus řízku by člověka asi velmi šokovalo.

Asociace je tedy vazba mezi různými počítka, která vzniká v paměti opakovanou zkušeností současného výskytu těchto počitků. Tuto vazbu nelze ztotožňovat s inferencí a logickým vyvozováním. Asociace je něco mnohem primitivnějšího. Vzpomeňme v této souvislosti například slavný příklad s citronem. Popíšeme-li člověku žlutý šťavnatý orosený citron, stěží se jen ubrání křivení úst a zvýšenému slinění. Ale to samozřejmě pouze v případě, že má v paměti uloženou nejenom vizuální zkušenost s citronem ale i zkušenost chuťovou. Asociace je existující propojení vzhledu a chuti citronu v paměti člověka. Toto propojení vzniklo současným prožitkem těchto odlišných počitků – percepční kvality žluté barvy, specifické tvrdosti, váhy, velikosti, tvaru a chuti. Racionální vyvozování takovou podmínku zkušenosti splňovat nemusí, protože je abstraktnější a většinou jazykové. Z konceptu *lanýž* lze vyvodit koncepty *vzácný* a *luxus*, i kdybychom tuto houbu nikdy neochutnali, neměli s ní zkušenost. V tomto případě se už jedná o mnohem pokročilejší a sofistikovanější způsob asociace, který je zcela jednoznačně spojen s jazykem.

4.5. *Mechanismus analogie*

Zakouším-li novou zkušenost, nerozumím jí, ale nějak ji vždy prožívám. Tento prožitek jsme nazvali zkušeností chaosu, protože se jedná o zmatek. Naštěstí však do hry vstupuje paměť a prožitek propojuje s minulou zkušeností. Toto propojení nedává plnohodnotné chápání, porozumění či poznání právě probíhající nové zkušenosti. Pořád totiž uvažujeme o nejazykových konceptech, tedy zkušenosti předjazykového subjektu – novorozeněte nebo zvířete. Propojení nové a staré zkušenosti dává jen jakousi obeznámenost.

Prožitek počitků nové zkušenosti aktivuje (princip identity počitků) stejné počítka uložené v paměti. Zároveň ale současně jaksi poloaktivuje i uložené počítka, které se opakovaně vyskytovaly, byly prožívány spolu s těmi přímo aktivními. Tato spoluúčast minulé zkušenosti, která není kvalitativně identická s právě prožívanou zkušeností, dotváří a doplňuje vnímání (princip asociace). V souvislosti s tímto doplňováním toho, co je vnímáno smysly, lze citovat

např. Jana Patočku: „...je mi jako reálné přítomno nezměrně více, než co je mi samo dáno, aktuální je i to, co je k této samodanosti v nějakém vztahu. Jsou přítomny věci mimo náš smyslový okruh.“⁷⁴ Toto doplnění a domyšlení absentujícího je právě interpretací dodávající obeznámenost s touto novou zkušeností.

I v případě, že kvůli překážce v zorném poli vidím pouze část těla mé matky, např. jen hlavu, tuto zkušenost kategorizuji pomocí celého konceptu *matka*. Části objektů mé zkušenosti, které se ve zkušenosti nenacházejí, jsou tímto způsobem reprezentovány – zpřítomněny a zkonstruovány dodatečně.⁷⁵ Tím je doplněna jednota a identita předmětů, stavů a jevů do zkušenosti, ve které se fenomény a přímé vnímání nikdy nepodobají natolik, aby tato jednota mohla být skutečně vnímána. Žádná zkušenost a žádný její prvek není nikdy stejný. Věci se neustále proměňují, vždy je vnímáme z jiné perspektivy a v jiném kontextu. Přesto jsme schopni vydělit z této vždy nové zkušenosti známé jevy. Částečně díky stejnosti prožívaných a zapamatovaných počitků, částečně díky doplnění o počitky běžně se s těmi prožívanými vyskytující. Stejnost prožívání jsme nazvali identitou počitků a doplnění asociací. Tyto dva principy dohromady tvoří to, co nazýváme analogie. Asociace a identita počitků jsou tak od analogie neoddělitelné, protože jsou jejími zakládajícími mechanismy.

Vezměme si teď na pomoc příklad novorozence, které je něčím v noci probuzeno a zažívá tak novou zkušenost. V rámci této nové surové zkušenosti jsou identifikovány známé počitky – cítí známé tělesné teplo, dotyk a vůni. Tyto kvality zkušenosti vyvolávají na základě identity počitků v paměti zkušenosti, ve kterých se právě tyto kvality také vyskytovaly již dříve. Asociace pak zkušenost dítěte doplňuje o počitky s těmi právě vnímanými související – vidění matčina obličej a slyšení jejího hlasu, a to i když novorozeně nic nevidí a neslyší. Tato asociace tak pomáhá do zkušenosti doplnit další známé prvky. Identitou počitků a asociací je vyvolán koncept *matka*, který pak dává této zkušenosti smysl a pomáhá novorozenci se v této situaci orientovat. Asociální řetěz spuštěný identickými počitky jde ale dál a po vyvolání známého konceptu vyvolává i další související koncepty. V tomto příkladu by takovou rozvinutější asociací, tj. inferencí, bylo očekávání *krmení* či *pochování* na základě aktivace konceptu *matka*.

Analogický vztah nové a staré zkušenosti je založen na stejnosti části prožitku. Stimulace stejného prvku percepčního aparátu vyvolá paměť na předcházející stimulaci. Vzpomínka na předcházející stimulaci je ale úzce spojena s prožitky, které ale právě stimulovány nejsou, a to v souboru, který nazýváme koncept. Na základě souboru prožívaných počitků je aktivován

---

⁷⁴ Patočka, J. a Polívka J. *Tělo, společenství, jazyk, svět*, s. 30.

⁷⁵ E. Itkonen mluví o perceptuální struktuře v mysli (v našem případě tedy koncept), která je „vnucena“ při interpretaci prožívané zkušenosti za účelem doplnění této zkušenosti o chybějící části, aby tato zkušenost dávala smysl. Itkonen, E. *Analogy as Structure and Process*, s. 138.

koncept s nejvyšším stupněm shody ve stejnosti prožitku. Zbytek konceptu, tedy ta část konceptu, která právě ve zkušenosti není, není prožívána ve vnímání, je aktivována asociací. Vnímání je tak následkem analogie, tedy souhrou identity počitků a asociace. Na základě určitého počtu stejných počitků aktivujeme koncept XY. Ten je samozřejmě mnohem větším a bohatším souborem počitků, než tento soubor počitků nové zkušenosti, protože koncepty jsou složeninou mnoha předcházejících zkušeností. Tento rozdíl mezi „menší“ novou zkušeností a „větší“ minulou zkušeností je doplněn asociací o reprezentaci neaktivních částí konceptu XY. Počítky zkušenosti, které nevyvolají žádnou odezvu v paměti, protože jsou naprosto nové a neodpovídá jim v paměti nic, jsou jako „nezařaditelné“ počítky připojeny k aktivnímu konceptu XY jako počítky současně se vyskytující s počítky konceptu XY. Při další zkušenosti jsou ale již plnohodnotnou částí konceptu XY, a na základě výskytu stejných počitků v nové zkušenosti již pomáhají k aktivaci svého domovského konceptu, popřípadě jsou s konceptem asociovány, pokud se v nové zkušenosti nevyškytují.

Představme si, že přijdeme na rodinnou večeři se svojí matkou a s hrůzou zjistíme, že si pořídila nový, značně kontroverzní, účes a doplňky. Na hlavě má modrozelené punkové „čiro“ typu *shaved mohawk*. Strany hlavy má vyholené a úzký pruh vlasů ve střední části hlavy má obarvený na modro-zeleno a nagelovaný do výšky. Zároveň jí na obličejí přibylo několik piercingů. Celková vizáž je doplněna koženou bundou s cvočky.

Máme tedy zkušenost či vnímání člověka, postarší ženy, s výrazným, pozornost strhujícím, účesem a punkovým oblečením v jídelně matčina domu. Tato zkušenost je velmi nová, neobvyklá, nečekaná, neznámá a tudíž nějakým způsobem chaotická. Osobu nicméně identifikujeme jako vlastní matku. Vnímáte známé oči a úsměv, výšku a tvar postavy, známý hlas, atd. Díky stejným počítkům v nové zkušenosti a v paměti si uvědomíme, že stojíme před vlastní matkou. Známa část zkušenosti (počítky vnímání očí, úsměvu, postavy, hlasu atd.) vyvolala z paměti koncept *moje matka*, a tento pomohl pomocí asociací dalších vzpomínek na naši matku, její vzhled, osobnost atd. strukturovat naši zkušenost a dát jí smysl. Z vnímané chaotické zkušenosti zdůrazňujeme ty prvky, které jsou nám známé (identita počitků), a které nám dopomohou k identifikování této zkušenosti a ostatní si „domyslíme“ (doplníme asociací), čímž získáme orientaci v této zkušenosti. Spojení principů identity počitků a asociace je analogie. Díky identitě počitků, tj. shodným bodům současné zkušenosti a v paměti uložené minulé zkušenosti víme, že opravdu jde o naši matku a opravdu jsme ve správném domě, ve správné místnosti. Díky asociaci, i když nevidíme matčina záda, víme, že je má. Víme, že přijímá potravu a vyměšuje. Víme, že je schopna vyskočit 10 cm do výšky či zatleskat, i když to právě nedělá. Víme, že nás nejspíš v příštích sekundách pravděpodobněji pozdraví, než pokouše, a že se třeba nepromění v piano. Asociace taky nejspíš nakonec nese mnohem větší podíl na uchopení nové situace než identita počitků. Asociace doplňuje vnímání o obrovské

množství informací, a doplňuje do vnímání například i čas a prostor a všechny další abstraktní entity, které nelze nazírat přímo.

Ale zpět k matce. V našem vnímání se nachází i počítky, které pro analogii nelze použít. Jsou nové a neznámé. Barva vlasů a tvar účesu, oblečení a piercingy. Tyto prvky k orientaci ve zkušenosti právě nijak nepomáhají. Tyto počítky jsou tím, co jsem označil výše jako „nezařaditelné“ počítky, planě se vyskytující současně s počítky, díky nimž se aktivoval koncept *moje matka* (oči, úsměv, zvuk hlasu atd.). Tyto nové počítky, přestože nebyly nijak nápomocné při aktivování konceptu *moje matka*, se do tohoto konceptu přidávají a stávají se nově jeho součástí. V této nové situaci tyto nové počítky nehrají žádnou důležitou roli. Jsou vedlejší, a jediné co s nimi uděláme je, že je přiřadíme ke stávajícímu konceptu. V tomto obohaceném a rozšířeném konceptu (bylo již mnohokrát řečeno, že koncept se rozšiřuje a proměňuje každou svou aktivací) budou ale hrát možná velmi důležitou roli v budoucích zkušenostech. Bude-li na nás ze vzdálené strany náměstí mávat nezřetelná osoba se zeleným „čírem“ bude to možná právě tato část současné zkušenosti z jídelny, díky které zařadíme budoucí mávající osobu jako vlastní matku. K vyvolání konceptu *moje matka* budou užity počítky modrozeleného účesu známé ze současné situace a jejich počítková shoda k viděným charakteristikám oné na náměstí mávající osoby. Naopak typický matčin úsměv, oči a barva hlasu budou v té situaci doplněny asociací, tedy vyvoláním zbytku konceptu, který je principiálně vždy bohatší než obsah vnímání, a který proto zkušenost doplňuje.

Samozřejmě uvedený příklad je pouze přibližný a jeho cílem je ukázat subtilní mechanismus, který se jen těžko znázorňuje v jazyce, protože se týká principiálně nejazykové zkušenosti. Účes a jeho barva, piercingy i oblečení jsou již samy o sobě prvky zkušenosti odpovídající vlastním konceptům *účes*, *modrozelená barva*, *piercing*, *kožená bunda* atd., a tudíž se nejedená o počítky nezařazené a neznámé. Chaos, který zažije člověk při setkání s matčiným novým módním stylem, je určitě pouze vzdáleným příbuzným chaosu, který zažívá novorozený nováček v celé té anabázi zvané vnímání. Nicméně věřím, že v zásadních bodech je tento příklad vhodným způsobem, jak popsat některé mechanismy vnímání a jeho strukturování.

Vyvolávání konceptů je tedy způsobeno aktuální zkušeností. Koncept je schopen být vyvolán jakoukoli zkušeností jemu odpovídající, a to v jakékoli smyslové modalitě. Rozhodně k vyvolání konceptu není nutné znát jeho jméno. A v pojetí analogie jako vyvolání stejného stejným není jméno konceptu, jeho označení či štítek, mnohdy ani tím prvním, co je vyvoláno. Jakou roli má tedy v tomto procesu jazyk a jaký je vlastně rozdíl mezi jazykovým a nejazykovým konceptem?

5. Jazyková analogie

Zkušenost není fenomén jazykový. Zkušenost je vždy bohatší než jazyk a sama bohatostí či chudost jazyka ovlivňována není. Pouze rozvinutost konceptu, akumulované paměti, ovlivňuje zkušenost. Jazyk je nástrojem pro sdílení zkušenosti s jiným člověkem a rozvíjí se snahou o vyvolání co možná nejpodobnějšího konceptu v mysli posluchače.

Chápeme-li koncept jako soubor minulé zkušenosti, který je principiálně nejazykový, musíme se ptát po roli jazyka. Jazyk je systém znaků, kód. Kód je soubor znaků, mezi nimiž panují vztahy, a ve kterém funguje sada pravidel. Znak je, nejjednodušeji řečeno, něco, co stojí za něco jiného. V tomto pojetí je znakem slovo. Slovo jako akustický fakt, a tím jiným, za co stojí, je koncept. Taková sémiotická koncepce je očividně diadická a lze si pro ni prozatím vypůjčit Saussurovské termíny označovaný a označující.⁷⁶ „Označovaný“ je koncept a „označující“ je akustická sekvence fonémů slova. Slovo vyvolává koncept v mysli. Takového pojetí vztahu jazyka a konceptů je samozřejmě velmi podobné výše uvedenému pojetí vztahu konceptů a zkušenosti. Nová zkušenost vyvolává v mysli koncepty vytvořené ze zkušeností podobných (identita určitých počítků) té stávající. Jazyk lze tak chápat vlastně jen jako akustickou zkušenost. Při zkušenosti zvuku je vyvolám z paměti koncept, utvořený ze zkušeností, ve kterých byl přítomen tento zvuk.

Vidím-li právě oheň, znamená to, že svou současnou zkušenost strukturuji pomocí konceptu *ohně*. Prožívané počítky vizuální zkušenosti aktivují shodné počítky v paměti, čímž aktivují koncept *ohně* a touto aktivací vyvolaná asociace strukturuje zkušenost doplněním absentujících, ale známých pravidelností, očekávání, vysvětlení, predikcí, kauzálních vztahů atd. Pomocí analogie užívám starou zkušenost k vysvětlení nové zkušenost, jak bylo vysvětleno výše. Když ale slyším slovo „ohně“ je aktivován a užíván stejný koncept. Počítky akustické zkušenosti aktivují identické počítky minulé zkušenosti. Vyvolávají stejný koncept *ohně*, jako vyvolávají počítky vizuální, protože i tyto akustické počítky zvuku slova „ohně“ jsou jeho plnohodnotnou součástí. Vzpomeňme, že koncepty se rozpínají napříč všemi smyslovými modalitami. Jeden koncept může být vyvolán různými počítky v nové zkušenosti. Vizuálním počítkem, tedy zkušeností vidění ohně, a akustickým počítkem, zkušeností slyšení slova „ohně“. Stejný koncept lze ale vyvolat i pachovým počítkem, tedy čicháním vůně hořícího materiálu, jiným akustickým počítkem, například praskotem ohně, haptickým počítkem, tedy pálením a žárem, nebo i jen namalovanou sugestivní kombinací oranžové a žluté barvy. K jednomu určitému konceptu se dostáváme různými cestami, různými smyslovými kanály. Vztah mezi těmito různými počítky (které lze chápat i jako znaky – označující), vztahujícími se ke stejnému konceptu (označovanému), je vztah substituce,

---

⁷⁶ Saussure, F de. *Kurs obecné lingvistiky*, s. 97.

zaměnitelnosti. Samozřejmě, že bychom mohli uvažovat o hierarchii těchto způsobů. Některé jsou jistě lepší, než jiné a je jimi koncept vyvolán snadněji, než jinými, ale takové úvahy jsou prozatím k nepotřebě.

Jazyk se tedy principiálně neliší nijak od ostatních prvků naší zkušenosti. Slyšení nebo čtení slova, věty, textu je stejné jako jakékoli jiné další vjemy, např. vidění či dotyk. Vizuelní nebo dotykový vjem držení propisky vyvolává na základě stejnosti prožitku v paměti vzpomínky na všechna naše setkání s propiskou. Vidění a cítění propisky jsou stejně jako slovo „propiska“ také znakem, jejichž významem jsou právě tyto vzpomínky, tedy koncept *propiska*. Díky tomuto konceptu pak tuto novou zkušenost s tímhle „něčím“ dokážeme interpretovat jako držení propisky, a tato interpretace nám umožní např. použití této propisky. Koncepty dávají naší zkušenosti řád a smysl. Do chaosu fantasmagorie počítků vnáší „kosmos“ světa soubor konceptů. A vztah mezi minulou zkušeností v paměti, a novou zkušeností ve vnímání, je analogie.

Takový směr úvah nám o jazyce vypovídá, že jde nejen o kód, ale také o typ zkušenosti. O zkušenosti říká naopak to, že i ona je kódem stejně jako jazyk. Naše zkušenost, která je strukturovaná a plná vztahů, pravidelností a pravidel, je vlastně taky souborem znaků. Nejzákladnějším kódem vůbec. Neskutečně bohatým kódem existujícím napříč všemi smyslovými modalitami. Svět je množina znaků a paměť je jejich význam.⁷⁷ Každý objekt, stav a událost, se kterými se setkáváme ve své zkušenosti, jsou interpretovány pomocí našich minulých zkušeností s těmito objekty, stavy a událostmi. Zasazení zkušenosti do řádu paměti novou zkušenost interpretuje, zasazuje jí do rámce, horizontu.

5.1. Mýtus muzea a reprezentace

Problémem ale zůstává otázka: „K čemu jazyk tedy vlastně potřebujeme“. Jazyk je totiž třeba chápat v souvislosti s mezilidskou komunikací. Nepohlížet na jazyk pouze jako na nástroj, vylepšení či zjednodušení naší kognice a kategorizace zkušenosti, ale jako na nástroj rozhovoru s druhým člověkem.

Zkušenost není podmíněna jazykem, ale jazyk je součástí zkušeností. Tento fakt je důležitým odrazovým můstkem k vysvětlení vztahu mezi koncepty a slovy. Slova jsou v Hofstadterově textu někdy označována jako štítky (*labels*). Takovéto pojetí slov ale přivádí na mysl jednu slavnou a vehementně odmítanou představu – mýtus muzea.⁷⁸ Mýtus muzea je pohled na jazyk a slova jako na nálepky označující exponáty v myšlenkovém inventáři obrazů

---

⁷⁷ Abych trochu omezil odbočky do metafyziky, termín „svět“ zatvrzele v textu nahrazuji termínem „zkušenost“.

⁷⁸ Quine, W. V. *Ontological Relativity*, s. 27.

různých předmětů. Mýtus muzea, protože je terčem kritiky, je značně banální představa už jen proto, že chceme-li něco kritizovat, vykreslíme to v nejčernějších barvách a s očividnými nedostatky. Taková představa nám samozřejmě nevystačí.⁷⁹ Přesto se od tohoto pohledu zas tak příliš nevzdálíme. Pro začátek lze říci, že oním exponátem v mytickém muzeu je tedy koncept, bohatá a neustále se vyvíjející mentální entita. Štítkem je pak způsob, jak tuto entitu sdílet s druhým člověkem. Útok proti takto pojatému významu vychází hlavně z pozic behaviorismu, pro který je všechno mentální zapovězené pro svou nezkoumatelnost a neverifikovatelnost/nefalzifikovatelnost. Nejslavnějším kritikem mýtu muzea je W.V.O. Quine, který tím navazuje na svého učitele J. Deweyho. Pojetí významu jako mentální entity vyčítá za prvé to, že by v tomto pojetí byl význam mentální entitou. To je totiž podle Quina, jakkoli to zní jako argument kruhem, námitka dostačující.⁸⁰ Druhou námitkou je to, že mentální entita je něco, co nemůže být zjevné z chování mluvčího, a je tudíž pro posluchače nepostižitelná. Jakmile jsou ve hře mentální entity, vzniká problém s intersubjektivitou a rozuměním. Pro Quina je tak jazyk společenskou dovedností a význam je vlastností chování, kterou se mluvčí učí interakcí s jinými mluvčími určitého jazyka. Význam výrazu se podle něj tak neučíme jako vztah štítku a objektu v muzeu, ale pozorujeme, jakým způsobem ostatní mluvčí slova používají. Na základě toho se také naučíme pravidla užití různých výrazů a způsobů jejich spojování ve větší celky.

V takovémto pojetí významu ale chybí zdůvodnění toho, proč užíváme ta slova, která zrovna užíváme, a ne jiná. Při učení se jazyku velmi záhy poznáváme, že kombinační možnosti jazyka, i se všemi jeho pravidly odkoukanými z chování, jsou potenciálně nekonečné. Víme tedy, jak něco říkat, ale nenaučím se tím to, co říkat. Ze zjevného chování mluvčích se naučím, jak popisovat například své zážitky, ale nenaučím se tím ony své zážitky. Kopírování chování ostatních je dostačující maximálně tak u fatické komunikace a jiných vyprázdněných komunikátů, jako například pozdravy a formality, u kterých můžeme poměrně dobře pochybovat, zda mají vůbec ještě komunikační význam (sociální význam je samozřejmě nepopíratelný). K vyprávění o své dovolené mi nevystačí nikdy pouze pozorování ostatních. Potřebuji vzpomínky na zkušenost toho, že jsem byl na dovolené. A vzpomínky samozřejmě nejsou ničím jiným, než mentální entitou. Vynechat z pojetí jazyka mentální entity a soustředit se pouze na znalost pravidel užití výrazů, je jako znát pravidla fotbalu a nemít míč. Nehledě na to, že jakákoli znalost je stejně vždy sama mentální entitou. Jazyk se všemi jeho pravidly

---

⁷⁹ Tato představa předpokládá jasně vymezené exponáty, které jsou oddělené od exponátů ostatních. Každý štítek v mentálním muzeu pak odpovídá jednomu exponátu. Koncept, tak jak je představen v této práci, je značně proměnlivá entita vztahující se ke zbytku systému asociačními/inferenčními vazbami. Nelze tedy jasně určit, kde koncept začíná a kde končí, kde přechází v jiný, kdy je jiný jeho součástí, či kdy on je součástí jiného konceptu. Takovou entitu lze jen velmi těžko chápat jako vystavitelný exponát snadno označitelný štítkem.

⁸⁰ Quine, W. V. *Ontological Relativity*, s. 27.

nevisí jen tak ve vzduchu, ani ho nenosíme v kapse. Jazyk je zcela jistě mentální entitou a chápat ho pouze jako sociální jev, by znamenalo upírat jeho uživatelům vědomí.

Popisují-li něco druhému člověku, mohou nastat dvě následující situace:

- a) budu mluvit o něčem, co ve zkušenosti právě máme oba a to stejným způsobem⁸¹
- b) budu mluvit o něčem, co oba ve zkušenosti právě nemáme, či se mohu s oprávněným podezřením domnívat, že máme, ale ne stejným způsobem.

První případ není nijak běžný, ač se většinou uvádí jako případ paradigmatický. Zakouší-li spolu s druhým člověkem stejnou zkušenost, málokdy o ní mluvíme, protože je oběma zřejmá. Tím, že sdílíme stejný originál, odpadá potřeba něco sdělovat.⁸² Dva hovořící lidé stojící spolu na zelené louce nebo zasněženém kopci ve skutečném životě prostě neříkají věty typu „Tráva je zelená.“ či „Sníh je bílý.“. Jazyk je opravdu málokdy užit k zpřítomňování něčeho, co je již přítomné a oběma (všemi) mluvčími sdílené.

Druhý případ je naopak pro komunikaci naprosto typický. Jako mluvčí se snažím rozšířit jeho aktuální zkušenost o prvky, které v ní, dle mého odhadu, nemá. Tím je například mluvení o minulosti, možné budoucnosti, nepřítomné přítomnosti (např. mluvení o tom, co se právě děje/může dít ve vedlejším pokoji/měště atd.). Sem patří ale i veškerá fikce, imaginace apod. Komunikace mnohdy zpřítomňuje něco, co ve zkušenosti nemám, ani jsem neměl, ale je to možné či alespoň představitelné. Zakoušená zkušenost, u které si nejsme jisti, že je sdílená, zda ji stejně zakouší i druhý účastník komunikace stejným způsobem, sem náleží také. Např. „Hele, támhle je veverka.“ a podobné typy vět, kterými se snažíme sjednotit prožívání zkušenosti druhého člověka se zkušeností naší. Dalším případem sem spadajícím je například vyjadřování názorů a hodnocení, které je součástí osobní zkušenosti jedince, ale druhému člověku je tato součást naší zkušenosti nepřístupná, např. „Ta veverka je strašně roztomilá.“ Jazykové vyjádření je tak principiálně reprezentační, tj. zpřítomněním něčeho, co ve sdílené zkušenosti přítomné není.

Jednoduše řečeno, vyvolám v posluchači koncepty, které, dle svého odhadu, nemá posluchač právě aktivovány. Ve své řeči provádím reprezentaci (či možná pokus o duplikaci) svého vnímání, své paměti, své imaginace, svého hodnocení, své vůle, svých emocí atd. Neboli nezpřítomňuji nic jiného, než ony mentální entity. To je hlavní důvod, proč se nelze zbavit mýtu muzea. Bez něj bych věděl jak mluvit, ale nebylo by o čem. A protože i pravidla užívání jazyka jsou nakonec uložena v paměti, stejně jako všechny poznatky a vědomosti člověka, jsou

---

⁸¹ Osolsobě nazývá takovou situaci nulovým bodem, či stavem přítomného originálu. Osolsobě, I. *OstENZE, hra, jazyk: sémiotické studie*, s. 62.

⁸² Osolsobě, I. *OstENZE, hra, jazyk: sémiotické studie*, s. 64.

i tato pravidla mentálními entitami. Bez mentálních entit by tak asi nebyl ani svět, ani smysluplná zkušenost, ani vnímání, ani já, ani druhý člověk, ani jazyk se všemi jeho naučenými pravidly. A v takové situaci se komunikuje poměrně špatně.

Význam slov či obsah znaků, „Saussurovsky“ označovaný, je něco, co slovům předchází. Významu se neučím v rámci jazykového vzdělání. Význam už mám. Neučím se, jaký význam má to které slovo, ale jaké slovo má ten který význam. Paradigmatickou otázkou není „Jaký je význam slova Y?“, ale „Jakým slovem vyjádřím význam X?“. Učím se, jak sdílet význam, tedy koncepty, s druhým. Jak vyvolat slovy stejnou či alespoň podobnou zkušenost jakou mám (měl jsem, chci mít atd.) já sám. Jazyk je tak nástrojem sdílení konceptů, médium přenosu.

5.2. Jazykový koncept

Ke sdílení konceptů pomocí jazyka jsou ale uzpůsobené pouze jazykové koncepty, protože pouze ty mají onen štítek, jméno. Jaká je tedy charakteristika jazykových konceptů a těchto štítků? Ukazuje se, že rozdíl mezi jazykovým a nejazykovým konceptem spočívá pouze v přítomnosti určitého přidaného prvku ve zkušenosti, která koncept konstituuje. Tímto přidaným prvkem je jazykový výraz, tedy zvuk slova, vizuální podoba psaného slova, pohyb ve znakové řeči atd. Tam, kde tento přidaný prvek (nejčastěji zvuk proneseného slova) chybí, mluvíme o nejazykových konceptech, tam kde je přítomen, o konceptech jazykových.⁸³

Zakoušíme-li novou zkušenost, jsou na pomoc povolány koncepty z paměti mechanismem analogie. Na základě stejnosti určitých aspektů nové a staré zkušenosti jsou koncepty aktivovány a pomocí asociace tyto vyvolané koncepty doplňují naši zkušenosti. Díky tomu jsme schopni nové zkušenosti porozumět. Je-li součástí aktivovaného konceptu i paměť na akustickou zkušenost, je i tato asociována, tedy použita k doplnění zakoušené nové zkušenosti. Když je novou zkušeností např. vidění dubu, shoda prvků prožitku, počítků, vyvolá z paměti koncept *dub*. Asociace doplní novou zkušenost o zkušenost minulou. Do současné nové zkušenosti jsou tak doplněny informace o žaludech, růstu stromu, padání listí, kvalitním dřevu atd. Do zkušenosti je ale také doplněn zvuk, který se s touto zkušeností běžně vyskytuje, zvuk „dub“. Tento zvuk musel v předchozích zkušenostech zákonitě zaznít. Pokud by tomu tak

---

⁸³ Za dominantní způsob lidské komunikace považují mluvenou řeč. Písmo, znakovou řeč a další komunikační systémy považují za odvozené od mluvené řeči jednoduše proto, že tyto komunikační systémy jsou běžně považovány za mladší (vzniklé později). I v případě, že by tomu bylo jinak, je zde mluvená řeč chápána spíše jen jako paradigmatický příklad. Mechanismus vzniku jazykového konceptu doplněním o prvek jazykového systému je platný i pro jakýkoli jiný komunikační systém, nejen pro mluvenou řeč. Tudiž tam, kde v práci bude řešen „akustický fakt“, „produkt lidského hlasu“ apod. lze naprosto obdobně uvažovat i o „grafických zápisech“ či „pohybech ve znakové řeči“ atd. Důraz na mluvenou řeč v této práci není následkem přísného fonocentrismu, ale spíše následkem snahy o přehlednost a pochopitelnost.

nebylo, koncept *dub* by byl nejazykový. Naše minulá zkušenost by byla použita k porozumění nové situaci úplně stejně, pouze akustická složka by chyběla.

Ukazuje se, že rozdíl mezi jazykovým a nejazykovým konceptem, není rozdílem principiálním. Nejazykový koncept je konceptem, ve kterém absentuje určitý typ zvukové zkušenosti, artikulovaný hlas (popř. výraz jiného jazykového systému). Jazykový koncept tak vzniká pouhým doplněním zkušenosti o artikulovaný hlas. Toto doplnění neprovádí samozřejmě sám vnímající subjekt, ale jeho „učitel jazyka“, rodinní příslušníci, učitelé atd. Dítě prožívá zkušenost „setkání se stromem“ a jeho matka vydává zvuk „strom“. Tato situace se samozřejmě několikrát opakuje. Následkem opakovaného zakoušení specifických vizuálních, hmatových a čichových počitků, které jsou doprovázeny počitky zvuku „strom“ vzniká jazykový koncept *strom*. Jsem přesvědčen, že nejazykový koncept umožňující rozeznání a klasifikování objektu jako strom, je principiálně původnější než ten jazykový. Toto moje přesvědčení vychází z faktu, že jsme schopni vnímat i to pro co nemáme jméno. Hlavně ale toto přesvědčení vychází z rozumné a opodstatněné víry v to, že vnímat dokážou nemluvnata a zvířata.

V tomto bodě lze použít i myšlenkový experiment či jednoduchou intuici. Všichni známe postavy Tarzana nebo Mauglího, děti ztracené v džungli a vychované zvířaty. Ač jde o fiktivní postavy, není těžké si představit takovou situaci ve skutečnosti. V historii i v médiích se čas od času setkáváme s případy zaostalých a zanedbaných dětí, zvaných příhodně *vlčí děti*, tedy dětí vyrůstajících bez kontaktu s jinými lidmi.⁸⁴ Tyto děti mají velmi omezené až chybějící sociální a hlavně jazykové schopnosti. Jejich přežití a dosažení určitého věku bez jazykových schopností ale samo o sobě ukazuje neopodstatněnost zdůrazňování jazykových konceptů na úkor nejazykových. Nelze si myslet, že takovéto nejazykové subjekty nejsou schopny rozeznávat objekty zkušenosti, a že nedisponují schopností orientace ve světě. I takový Mauglí je dozajista schopen rozeznat dub od smrku, řeku od jezera a horu od palouku. Přežívání ukazuje schopnost zajistit si potravu a ochranu před přírodními vlivy, tedy rozlišení jedlého od nejedlého, bezpečného od nebezpečného apod. Mechanismus analogie pracuje v případě Mauglího stejně jako u jakéhokoli jiného člověka. Minulá zkušenost dává smysl nové zkušenosti a pomáhá se v ní orientovat. To, že ani stará ani nová zkušenost není doprovázena artikulovaným hlasem, není pro Mauglího problém nikterak zásadní. Nejazykové koncepty umožňují přežití a orientaci ve světě stejně dobře, jako koncepty jazykové. S jedinou výjimkou a tou je socializace, ke které se dostaneme později.

Jazykový koncept tedy vzniká pouhým rozšířením stávajícího nejazykového konceptu o artikulovaný zvuk. Toto rozšíření vzniká v rámci učení se jazyku. To nicméně neznamená, že

---

⁸⁴ Strickland, B. *The Gale Encyclopedia of Psychology*, s. 246-247.

vznik nejazykového konceptu v praxi vždy předchází vzniku konceptu jazykového. Při učení se a poznávání světa obecně, tedy činnosti probíhající vlastně neustále, se subjekt naprosto běžně setkává se zkušeností, jejíž součástí je i slyšení artikulovaných zvuků. Tento fakt je následkem života jedince ve společnosti. Dítě či člověk obecně, žijící v určité societě, se nemůže vyhnout zkušenosti deště, během níž zazní zvuk slova „déšť“ či „prší“. Artikulovaný zvuk tak snadno může být i součástí prvotní zkušenosti s jevem a zkušenost tohoto jevu se stává jazykovým konceptem už na samém počátku. Podstatné je pouze to, že rozdíl mezi jazykovým a nejazykovým konceptem není rozdíl řádový či kategoriální, ale že spočívá pouze v prezenci či absenci artikulovaného zvuku.

Artikulovaný zvuk připojený ke konceptu lze chápat také jako jméno konceptu. Tím, že má koncept jméno, se analogický mechanismus vyvolávání konceptu začíná mnohem více podobat našim úvodním představám o tom, co je analogie. Mechanismus analogie užívaný k vysvětlení percepce působí zcela jistě dost abstraktně. Jakmile má ale koncept jméno, ocitáme se na známé půdě. Vlasy kudrnatého dítěte nám připomenou ovečky a my řekneme „jehně“. Nemotorný pád člověka okomentujeme slovy „padnul jako hruška“. Po obědě nás „pálí žáha“. Vyšlehané vaječné bílky jsou „sníh“. Tato jehňata, hrušky, pálení a sníh jsou již očividnými analogiemi, tak, jak byla analogie chápána v historii. Mechanismus analogie se ale nikterak nemění. Kvalitativní identita počitků asociuje koncepty, pomocí kterých kategorizujeme zkušenost. Princip identity počitků odpovídá analogii vlastností, princip asociace a inference odpovídá analogii vztahů a ekvivokaci lze vysvětlit spojením obou, obecným mechanismem analogie, tedy aplikací konceptu se jménem na jakoukoli zkušenost, která kvalitativně odpovídá části tohoto konceptu.

Výše bylo řečeno, že jazykový koncept je tímto pro přítomnost artikulovaného zvuku. Toto je třeba rozvést. Jaký je tedy rozdíl mezi artikulovaným zvukem a neartikulovaným skřekem? Znovu se zde setkáváme s jistou opozicí, u níž na první pohled předpokládáme nějaký principiální rozdíl. Oboje lze nicméně spojit pod pojem hlasu. Hlas je zvuk vydávaný hlasovým traktem člověka. Ten se skládá z dechového ústrojí, které dodává energii zvuku a vytváří neznělé hlásky, z hlasového ústrojí v hrtanu, které kmitáním hlasivek vytváří základní tón hlasu a znělé hlásky, a artikulačního ústrojí nadhrtanových dutin a artikulačních orgánů, které diferencují tyto neznělé a znělé hlásky. Následkem spolupráce těchto tří částí hlasového traktu je fonetická abeceda, tedy repertoár zvuků s téměř nekonečným kombinačním potenciálem. Rozdíl mezi artikulovaným a neartikulovaným zvukem je pouze rozdílem užitých mechanismů hlasového traktu. Do neartikulovaných „skřeků“ patří vlastně i české spojky a předložky „a“, „i“, „u“, anglická slova „hi“ (ahoj) a „awe“ (údiv) a zajisté mnoho dalších, protože při jejich tvorbě nebyla užita třetí část hlasového ústrojí (měkké patro, zuby, jazyk atd.). Rozdíl mezi neartikulovaným skřekem (např. aaah při náhlém pochopení, áááá při

leknutí, eeh při váhání apod.) a artikulovaným zvukem není rozdílem kategoriálním, ale pouze rozdílem jednotek v rámci jednoho druhu.

Můžeme tak znovu přiblížit naše určení jazykového konceptu. Jazykový koncept je paměťový soubor takových zkušeností, ve kterých se spolu s vizuálními, hmatovými, čichovými, chuťovými a nehlasovými zvukovými (např. šumění listí stromu) pravidelnostmi současně vyskytuje i pravidelný zvuk lidského hlasu. Koncept *dub* je tak jazykovým konceptem ve chvíli, kdy mimo vizuálních počítků barev, tvarů a linií, taktilních počítků kůry a listí, čichových počítků vůní a zvukových počítků šumění listí se v tomto konceptu nacházejí i zvukové počítky akustického produktu lidského hlasového traktu „dub“. Zvuk „dub“ se stává součástí konceptu *dub* a je asociován spolu s ostatními nepřítomnými počítky, kdykoli kvalita nové zkušenosti vyvolá koncept *dub*. Přiřazení akustického produktu lidského hlasového traktu k prvku prožívané zkušenosti je arbitrární a nový článek je přidán do řetězu asociací uměle.

5.3. Socializace a sdílení zkušenosti

V jednoduchém myšlenkovém experimentu/intuici bylo patrné, že Mauglí ani vlčí děti v zásadě nepotřebují k přežití a orientaci ve světě, aby jejich koncepty byly jazykové. Akustický produkt lidského hlasového traktu jako bonusový článek asociálního řetězu, který by doplnil prožívanou zkušenost o zvuk slova, je pro ně zbytečný. K bytí ve světě si takto osamocený jedinec vystačí pouze s nejazykovou analogií, tedy užívání minulé v paměti uložené nejazykové zkušenosti ke strukturování nové nejazykové zkušenosti.

Na intuici s vlčími dětmi je nicméně zajímavé také to, že spolu s chybějícími jazykovými schopnostmi chybějí i schopnosti sociální. Tyto jdou totiž ruku v ruce. Těžko si totiž představit jedince s vyvinutou sociální schopností bez současně vyvinuté jazykové, respektive komunikační, schopnosti.

Vznik jazyka, tedy doplňování prožívání zkušenosti o zvuk lidského hlasu, lze chápat jako jev primárně motivovaný životem ve skupině a snaze o prohloubení komunikace a sociálních vztahů. Pro přežití a orientaci ve světě jazyk není nutnou podmínkou. Pro přežití ve společnosti už ale ano. Jsem proto přesvědčený, že komunikační funkce jazyka (sdělení, apel, přesvědčování, pojmenování, exprese emocí atd.) je funkcí primární. To ale neznamená, že bych chtěl popírat význam ostatních funkcí jazyka (kognitivní, uchovávací, národně reprezentativní, poetická, prestižní, fatická atd.) a to, že se jazyk stal jednoznačnou evoluční výhodou a základem kultury. Naopak. K tomuto ale později (viz 6. kapitola).

Komunikační funkce jazyka či komunikace obecně v tomto kontextu znamená snahu o vyvolání určitého konceptu v posluchači/přijímači/adresátovi. Zde tedy docházíme

k výraznému zlomu. Do tohoto okamžiku byla pozornost zaměřena na jedince, jeho uchopení a porozumění zkušenosti pomocí mechanismu analogie. Analogie byla představena jako mechanismus umožňující orientaci i v potenciálně solipsistickém vesmíru. Zkoumáním jazykových konceptů se ale otevírá úplně odlišná dimenze. V onom uzavřeném světě jedince, orientujícího se ve své zkušenosti, byl rozdíl mezi jazykovým a nejazykovým konceptem marginální. Doplnění řetězu asociací o článek akustického produktu lidského hlasu nedávalo příliš smysl. Jazykový aspekt asociačního řetězu se ale stává naprosto zásadní složkou konceptu ve chvíli, kdy opustíme debatu o interpretaci vlastní zkušenosti a začneme se zabývat komunikací, sdílením zkušenosti s druhým člověkem.

Komunikaci lze chápat jako sdílení zkušenosti. Sdílení svých vědění, názorů, čekávání a pocitů (popisy), vůle a přání (rozkazy) či zvědavosti (tázání) atd. Celá moje zkušenost, tedy soubor minulé zkušenosti, pomocí kterého interpretujeme zkušenost novou, je ale samozřejmě originální, individuální a nepřenositelná. Je uzamčena uvnitř mé subjektivní mysli. Jak tedy mohu sdílet něco, co je principiálně nepřenositelné? Tato situace naštěstí není bezvýchodná. Mohu se totiž pokusit svoji zkušenost duplikovat v mysli druhého člověka. A to tak, že vyvolám stejné koncepty v mysli tohoto druhého člověka. V terminologii této práce je komunikace tedy snahou aktivovat jisté specifické koncepty v mysli druhého člověka, které charakterizují zkušenost, kterou chci sdílet. Stavím při tom samozřejmě na předpokladu, že druhý člověk je jistou obdobou mě samého, a že v jeho mysli se nacházejí koncepty víceméně odpovídající těm konceptům nacházejícím se v mé vlastní mysli. Komunikace je tak snaha o vyvolání či aktivování konceptů v mysli druhého člověka, za účelem duplikování mé vlastní zkušenosti. Úspěšná komunikace je taková, o níž se můžu oprávněně domnívat, že vyvolala požadovaný účinek. Vyvolala ty koncepty, které jsem vyvolat zamýšlel.

Jaké jsou tedy způsoby vyvolávání specifických konceptů v mysli druhého člověka, tedy ono žádané sdílení mé vlastní zkušenosti? Bez jazyka je sdílení zkušenosti s druhým člověkem vázáno na ostenzi. Ostenze je prezentativní sdělování, ukazování, při kterém je originál k dispozici poznávací aktivitě adresáta.⁸⁵ I v případě, že to možné je, je toto sdílení zkušenosti i u jednoduchých situací poměrně složitý proces. Druhý člověk může být uveden do prožitku stejné zkušenosti, jakou prožívám nebo jsem již prožíval já sám. Když vidím letícího čápa a chci tuto zkušenost sdílet, tak navedu zrak druhého stejným směrem. Když mám nové boty a chci sdílet vědění o tom, že mám nové boty, tak se ukážu druhému člověku ve svých nových botách a upozorním na ně. Takováto přímá ostenze je samozřejmě mnohdy nemožná.

Chci-li někomu oznámit, že jsem našel v lese keřík malin, jedná se o snahu duplikovat vlastní zkušenost „tam v lese jsou maliny“ v mysli druhého člověka. V tomto případě tedy potřebuji

---

⁸⁵ Osolsobě, I. *Ostenze, hra, jazyk: sémiotické studie*, s. 75.

aktivovat v druhém člověku koncept *maliny* a koncept *les* nebo přímo koncept *specifického místa v onom lese*. Jinak řečeno aktivovat vzpomínky na maliny a místo v lese. Jak ale takovou vzpomínku, tedy koncept, v druhém člověku aktivuji? Ukazování prstem na dostatečné určení místa v lese určitě nestačí, a pokud jsem maliny cestou z lesa snědl, nelze ani představit důvod mé snahy o komunikaci. Nemám k dispozici nástroje jak aktivovat ty správné počítky a jejich pomocí celé koncepty v paměti druhého. Jak tedy reprezentovat ve zkušenosti druhého to, co v této jeho zkušenosti přítomné není? Nejazykový koncept *lesa* můžu aktivovat ostenzí předmětů, od jejichž kvalit očekávám, že tento koncept asociací vyvolají, jako například šiška, větvička, kousek kůry. Šišky a kůra jsou zajisté aspekty zkušenosti, které vyvolávají koncept *lesa*.⁸⁶ Či jinak aktivované koncepty *šiška* a *kůra* jsou v tak úzkém vztahu s konceptem *les*, že ho mohou při své aktivaci jaksi spolu-aktivovat inferencí. Koncept *maliny* vyvolám stejným způsobem ukázáním samotné maliny, listu či větvičky maliníku. Co když ale žádný z předmětů u sebe nemám. Jak jinak vyvolat v druhém člověku poznání mé osobní zkušenosti „v lese jsou maliny, chci, abys to věděl a šel se taky najíst“. Propast mezi oběma členy téhož živočišného druhu je překvapivě velká. I jednoduchá informace o malinách představuje obrovskou výzvu. Co teprve snaha vyjevit své přání a vůli, svou zvědavost, abstraktnější vědění, své představy, touhy, názory, predikci do budoucna, lež či rozkaz. Moje osoba sice je vždy přítomná ve chvíli, kdy jsem s druhým člověkem v kontaktu, takže jistá emociální rozpoložení, touhy nálady a názory lze sdílet tím, co nazýváme nonverbální komunikace, ale pokud se moje vůle, názor nebo touha vztahují k právě absentujícím prvkům naší společné sdílené zkušenosti, je tato propast subjektivity nepřekonatelná. Zvláště zapomněl-li sem u keříku malin svůj komunikační batůžek s větvičkami, kamínky, kůrou a kousky lovných zvířat.⁸⁷

Jaké jsou tedy moje možnosti, když se snažím vyvolat v mysli druhého člověka specifické koncepty věcí, které nejsou ve sdílené zkušenosti přítomné. Musím se pokusit pomocí principu identity počítků vyvolat část konceptu, který je poté principem asociace doplněn. Takto prezentované počítky slouží jako znaky, tedy smyslově vnímatelné jednotky poukazující k určitému objektu, stavu či události,⁸⁸ v našem případě ke konceptům.

Znamená to potřebu prezentovat adresátovu vnímání určité kvality s požadovaným konceptem spojené. Nemám-li k dispozici žádné komunikační nástroje, musím se spolehnout jen na svoje tělo. Ze své zkušenosti vím, že koncept malin obsahuje určité specifické prvky zkušenosti, kvality, které se mohou pokusit napodobit. Sám zkušenost prožívám všemi dostupnými mody vnímání, a v každé má zkušenost malin jinou podobu. Mým cílem je tedy představit

---

⁸⁶ Pro Osolsoběho je tento případ usuzování pomocí metonymie či synekdochy, kdy z části poznáváme celek. Osolsobě, I. *OstENZE, hra, jazyk: sémiotické studie*, s. 63.

⁸⁷ srov. OstENZE, hra, jazyk: sémiotické studie, s. 15.

⁸⁸ Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. *Encyklopedický slovník češtiny*, s. 567.

adresátovu vnímání alespoň jednu z kvalit malin. Toto představení kvality, prezentace obecně, se nazývá ostenze. Jak už bylo řečeno, nejjednodušším způsobem je prezentovat samotný keřík nebo jeho plod. To však není možné. Keřík je mimo horizont vizuálního pole a plody jsou snědeny. Musím tedy provést ostenzi kvalit, které konstituují koncept maliny pomocí vlastního těla nápodobou. Napodobit chuť ani vůni malin nedokážu. Lidské tělo není schopné produkovat nápodoby chutí a vůní. Vyvolat specifický hmatový počitek u adresáta není o nic méně problematické, než ostenze v předchozích dvou smyslových modech. Ostenze vizuálních kvalit je již snadnější. Lidské tělo sice neumí vytvářet a napodobovat barvy, ale nápodoba tvarů je již díky flexibilitě těla částečně možná. Mohu se pokusit pantomimou předvést les a maliny. Představit do vnímání adresáta takové kvality tvaru, na základě kterých vyvolá princip asociace právě ten požadovaný koncept a ne jiný, tedy kvality charakteristické či dominantní pro dané koncepty.

Ačkoliv je ale nápodoba tvarů pro lidské tělo snadnější než nápodoba chutí, vůní a barev, je tato schopnost stále naprosto nesrovnatelná s lidskou schopností napodobovat zvuky. Vyvolat ve vnímání druhého koncepty na základě jejich akustického aspektu, je zajisté nejsnazší. Pokud obsahovaly minulé zkušenosti, ze kterých je koncept vytvořen, výraznou a charakteristickou zvukovou složku, může být tato snadno využita k aktivování konceptu pomocí ohromující lidské schopnosti imitovat zvuky. Napodobením zvuku zvířete vyvolat koncept onoho zvířete, napodobením zvuku předmětu vyvolat koncept onoho předmětu, napodobením zvuku aktivity vyvolat koncept aktivity apod. Problémem však je fakt, že zvuková složka je součástí pouze malého množství konceptů. Stejně jako nedokážu malinu ukázat pantomimou, neumím to ani napodobením zvuku, který maliny vydávají, jednoduše proto, že žádný takový zvuk není. Tento problém byl ale vyřešen způsobem vpravdě geniálním. Vytvořením umělých znaků.

5.4. Umělé znaky

Vztah mezi částí konceptu, která tento koncept asociací doplňuje, a celým konceptem lze chápat jako vztah sémiotický. Vizuální zkušenost vidění plamene vyvolává koncept *ohně* stejně jako akustická zkušenost praskání ohně, čichová zkušenost vůně dýmu či hmatová zkušenost žáru. Aspekt nové zkušenosti odkazuje k většímu mentálnímu celku minulých zkušeností, které nám umožňují interpretovat tuto novou zkušenost a zasadit ji do širšího rámce. Tento aspekt (praskot ohně) tak můžeme chápat jako znak, a to znak přirozený. Vztahům částí a celků konceptů se učíme zkušeností. Určitý prožitek zažívaný v nové zkušenosti se může svou kvalitou shodovat s prožitky minulými, a tyto vyvolat i s prožitky jinými právě nezažívanými, vyvolat tedy koncept.

Princip analogie, skládající se z dílčích principů identity počítků a asociace, lze tak chápat jako typ specifické diadické sémiotiky.⁸⁹ Model znaku má tedy dvě části. Na jedné straně prožitek určitých počítků v právě zakoušené zkušenosti, na druhé straně koncept/koncepty pojící se s tímto počítkem v paměti. Vztah mezi těmito částmi konceptu a celým konceptem je vztahem asociace.⁹⁰ Tento asociační vztah vzniká a vyvíjí se současně se vznikem a vývojem konceptů. Protože tento asociační vztah vzniká pouze na základě vnímání, opakovaného zakoušení zkušenosti, lze ho také označit jako přirozená asociace.

Vedle přirozených znaků založených na přirozené asociaci existují minimálně v lidských společnostech znaky umělé. Takové znaky jsou umělé proto, že jejich asociační vztah k určitému konceptu byl vytvořen uměle. Tato umělá asociace vzniká záměrným pravidelným doplňováním prožívané zkušenosti o nový počítek, který se tak stává součástí konceptu a je pevně zakotven v jeho síti asociačních vazeb. Přímý akt úmyslného doplnění konceptu o specifický počítek se nazývá aktem *pojmenování*. Specifikem takového dodatečného počítka doplňovaného úmyslně do běžné zkušenosti je jeho snadná *replikovatelnost*. Jinak řečeno tento počítek záměrně připojený do konceptu je velmi snadno vyvolatelný ve vnímání adresáta, a to většinou bez potřeby jiných nástrojů než našeho těla.

Nejtypičtějším příkladem takového „bonusového“ počítka, tedy umělého znaku, je pak samozřejmě specifická akustická sekvence vytvořená lidským hlasovým ústrojím, tedy slovo. Slova jsou nejdokonalejšími umělými znaky právě pro relativní snadnost akustické hlasové produkce (tvorba zvuku je energeticky i časově velmi nenáročná), pro její téměř neomezené kombinační možnosti (konečná množina stvořitelných zvuků-fonémů je nekonečně kombinovatelná) a pro její jednoznačnost, jasnou vymezenost a nezaměnitelnost (jedna sekvence zvuků je ve většině případů snadno rozlišitelná od sekvencí jiných). V případě slov je tak koncept, emergující z našich minulých zkušeností, doplněn o specifickou akustickou zkušenost. Nebo jinak, zkušenost, která je mechanismem analogie kategorizována stávající mentální strukturou, tedy konceptem, je doplněna o akustický prvek. To je možné proto, jak již bylo řečeno výše, že koncepty jsou věčně proměnlivé a rozvíjející se.

Koncept *ohně* může být z paměti povolán na pomoc s interpretací nejen na základě přirozených aspektů tohoto konceptu, tedy vizuální zkušenosti vidění ohně, cítění kouře či žáru a slyšení typického praskání ohně, ale i na základě uměle přidaných aspektů tohoto konceptu, tedy akustickou sekvencí slova „ohně“. Slovo „ohně“ získává vztah s konceptem *ohně*

---

⁸⁹ Tedy uvažování o znacích jako o jednotkách skládajících se ze dvou částí (v triadické sémiotice má znak části tři).

⁹⁰ Užití termínu asociace pro označení vztahu mezi konceptem a počítkem vychází právě ze sémiotiky, jmenovitě sémiotiky/sémiologie F. de Saussura, kde je popsán vztah mezi označujícím a označovaným, tedy dvěma částmi znaku, jako asociativní svazek. Saussure, F. de. *Kurs obecné lingvistiky*, s. 95.

při procesu učení se jazyka. Do vnímání ohně žákem je pravidelně doplňován akustický počitek zvuku slova „ohně“. Zjednodušeně řečeno je opravdu mizivá šance, že nějaké české dítě či dokonce dospělý bude pravidelně zažívat zkušenost ohně, aniž by součástí této zkušenosti nebylo slyšení sekvence zvuků „ohně“ (a samozřejmě dalších sekvencí zvuků jako „hořet“, „plamen“, „dým“, „pálit“, „žár“, atd.).

Jak bylo řečeno výše, charakteristikou umělého znaku je jeho replikovatelnost, takže umělé znaky samozřejmě nemají pouze podobu akustickou. Teoreticky může být koncept záměrně doplněn o počitek v jakékoli smyslové modalitě, je-li tento počitek snadno replikovatelný.⁹¹ Příkladem může být znaková řeč, tedy vizuální počitek.

5.5. Slova a věty

Vrátíme-li se k našemu jedlíkovi malin, vidíme, že se jeho úkol značně zjednodušil. Pokud byl adresát vychován ve stejném společenství jako on sám, lze v dobré víře předpokládat, že i v jeho případě byla zkušenost malin a lesa doplněna o počitek zvuku „maliny“ a „les“. Tyto koncepty tak neobsahují jen přirozené počitky vizuální, akustické, čichové, chuťové a hmatové, které vycházejí ze zkušenosti s malinami a lesem, ale do těchto konceptů byl také uměle doplněn specifický produkt hlasového ústrojí člověka, zvuky „maliny“ a „les“. Díky tomuto faktu lze již snadno vyvolat u adresáta zkušenost objektů, které jinak právě v jeho vnímání absentují. Počitky zvuku „maliny“ aktivují v paměti identické počitky. Ty poté asociují zbytek konceptu, jehož je zvuk „maliny“ součástí.

Slovo se tak stává nástrojem jakéhosi „falšování“ vnímání či nástrojem zakoušení nepřímé zkušenosti. Zvuky slov vyvolávají i ty koncepty, které by jinak nebyly na základě stimulů ve smyslech vyvolány. Slova tak vytvářejí jakousi druhou, falešnou či stínovou zkušenost, zkušenost nepřítomného. Samozřejmě i vnímání vyvolává z paměti na základě vnímaných počitků velkou dávku nepřítomných počitků principem asociace, a to za účelem dodání smyslu tomuto vnímání, ale slovo to činí na naprosto odlišné úrovni. Slova druhého člověka doplňují mechanismem analogie mnou vnímanou zkušenost o zcela nové počitky. V paměti aktivované známé zvuky slov asociací vyvolávají zcela novou, jinými smysly nevnímanou, stínovou zkušenost. Adresát našeho jedlíka malin tak vnímá nejen to, co se mu dává ve zkušenosti přímo, řekněme například louku, na které stojí, trávu, oblohu a ptáky na ní. Je již zkušeným

---

⁹¹ Prakticky si však samozřejmě převažují umělé znaky vizuální a akustické. V modalitě hmatu lze uvést zajisté Brailleovo písmo. Nejsem si ale dobře vědom umělých znaků a kódu ve smyslové doméně čichu a chuti. Je asi možné uvažovat o rozdílných typech parfému pro různé příležitosti jako o umělých pachových znacích. V oblasti chuti by snad s přivřením oka za umělé znaky mohly být považovány zastaralé psychiatrické postupy konverzních terapií, kdy bylo užíváno dávidlo k vyvolání odporu k prezentovanému stimulu. Obecně lze ale říct že intencionální komunikace živočichů druhu *Homo sapiens sapiens* pomocí čichových, chuťových a hmatových signálů je velmi vzácná.

„vnímajícím“ takže mu svět kolem dává smysl, protože počítky nové zkušenosti aktivují celý systém rozvinutých konceptů. Mimo tuto zkušenost louky, trávy a oblohy je však ve vědomí adresáta i zkušenost druhá – zkušenost lesa a malin, protože tato byla úmyslně za určitým účelem vyvolána mluvčím. Ve vědomí adresáta jsou aktivní mimo konceptů *louky, trávy, oblohy a ptáků* i koncepty *lesa a malin*.

Slova tak mají sílu vytvářet novou zkušenost nezávisle na smyslech (samozřejmě s výjimkou faktu, že i slova jsou vnímaná smysly). Vytvářet ve vědomí posluchače to, co by beze slov ve vnímání neměl. Slova zpřítomňují nepřítomné. To samo o sobě příliš zajímavé není, protože něco podobného se děje ve vnímání i bez jazyka. Zajímavé je to, že vytváření této druhé či stínové zkušenosti je v moci mluvčího a děje se na základě jeho vůle. Mluvčí má tak k dispozici nástroj, pomocí kterého může sdílet, respektive duplikovat, svoji zkušenost ve vědomí druhého člověka. Druhému člověku tak tímto způsobem může předat informace a poznání své minulosti, svých názorů, své vůle a rozhodnutí, své predikce a očekávání, své naděje. Může vyjádřit svou zvědavost, svá přání a své rozkazy. Mluvčí může adresátovi lhát a podvádět ho, bavit fiktivními vtipnými situacemi nebo ho vzdělávat sdílením nedosažitelných morálních ideálů.

Popsat či spíše spekulovat o tom, jak jazyk vznikl, není cílem této práce. Jazyk je jistě systémem, který prošel svou vlastní evolucí z pravděpodobného stavu, kdy byl pouze souborem několika různých jednoduchých zvuků až do dnešního stavu, tedy neuvěřitelně sofistikovaného systému. Tento systém umělých znaků, výukou jazyka spojovaný do asociačních svazků s našimi mentálními koncepty, je něčím, co je nám dáno darem jako dědictví po minulých generacích. Tento nástroj je asi tím nejhodnotnějším, čeho se nám darem dostalo. Nejenom proto, že nám jazyk pomáhá překonat propast subjektivity a tak s druhým člověkem nejenom komunikovat, ale i ho znát způsobem, který by bez jazyka nebyl možný. Jazyk také tím, že dokáže vytvářet onu výše zmíněnou stínovou zkušenost, hraje naprosto zásadní roli v lidské kognici. K tomu ale později. Důležité je v tuto chvíli zmínit fakt, že i přesto, jak je jazyk systémem sofistikovaným a brilantním, ani zdaleka se nedá srovnávat s bohatostí a složitostí našeho systému mentálních konceptů.

Každý člověk si za svého života vytvoří nepřehledné množství konceptů. A je sice představitelné, aby každý jeden z těchto konceptů měl své jméno, svůj štítek, ale prakticky je to neuskutečnitelné. Zde se tak na řadu dostávají věty. Aby se totiž člověk vyhnul nutnosti nepředstavitelně obrovské slovní zásoby, kde by každý koncept měl svůj štítek, vyvinul si jakousi slovní ekonomii. Ta se projevuje slovy s více významy a řetězením slov do celků,

kterým říkáme víceslovné výrazy a věty.⁹² Víceslovné výrazy a věty jsou pro Hofstadtera jmény úplně stejně, jako jsou jimi samostatná slova.⁹³

Věty lze chápat jako jména a štítky pro koncepty, které nepatří mezi neběžnější a nejobecnější koncepty. Principiálně ale mezi větou a slovem není rozdíl. Způsob, jakým se vztahují ke konceptům, je stejný. Tyto okrajové koncepty nejsou tak univerzální a sdílené mluvčími, jako koncepty s jednoslovnými štítky. Jak bylo řečeno primárním cílem jazyka je umožnit komunikaci, tedy umožnit mluvčímu vyvolat v posluchači určité koncepty, a tak vytvořit ve vědomí tohoto posluchače jakousi druhou či stínovou zkušenost. Mnohdy ale koncepty, které se pokoušíme vyvolat, nejsou spojeny s jednoduchou zvukovou sekvencí, slovem. Tyto koncepty nemají jméno. Je tomu tak většinou proto, že tyto koncepty jsou silně konkrétní a individuální, zatímco pojmenování se dostalo primárně konceptům obecným. Věta je tak složeninou mnoha obecných konceptů, které následkem své synergie a kompozice vyvolávají či vytvářejí v posluchači koncept konkrétní. Ten je také cílem věty. Necháme si posluchače zkonstruovat koncept, který může, ale nemusí být v jeho inventáři zkušenosti.

„Prohrál jsem všechny peníze v Las Vegas a žena mě kvůli tomu opustila.“ je určitá moje zkušenost, která je konceptem, ale konceptem konkrétním, který nemá svůj jednoslovný štítek. Přesto ale mohu tuto zkušenost, tento koncept, v posluchači vyvolat. Snaha o vyvolání konkrétních konceptů je vlastně snaha o přesnější porozumění posluchače. Mohu říci pouze „Prohra.“ a posluchač si vyvolá koncept *prohra*. Takový případ ale nebudu jako mluvčí považovat za dostatečné porozumění. Mám zájem na tom, aby posluchač sdílel moji zkušenost a ta byla, jako každá jiná zkušenost, velmi konkrétní. Chci tudíž vyvolat komplexnější a konkrétnější koncept. Spojím tak koncept *prohra* s konceptem *peníze* a konceptem *Las Vegas*, a konceptem *rozvod*. Takováto kombinace vyvolává mnohem jasnější a konkrétnější „obraz“. Pro mě jako člověka, který to prožil, je tato zkušenost velmi jasným a uzavřeným celkem, vzpomínkou na prožitek, který se může velmi snadno stát konceptem užívaným k interpretaci příštích zkušeností. K duplikaci této zkušenosti ve vědomí posluchače se ale již nemohu spolehnout na jednoduchá slova, protože z ekonomických důvodů je jasné, že žádný jazyk nebude takové slovo mít pro koncept *prohra peněz v Las Vegas, která se stala příčinou rozvodu*. Ona jedinečná zkušenost je v mysli posluchače vytvořena z konceptů dílčích, které pojmenování mají. To, že je takováto zkušenost jedinečná a je spíše nepravděpodobné, že se stane společensky a pomocí jazyka sdíleným konceptem neznamená, že to není možné. Patrně je to třeba na příslovích. „Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá“ lze již chápat jako

---

⁹² Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 85.

⁹³ *Tamtéž* s. 88.

víceslovný název pro jeden abstraktní koncept. Název, který se stal široce sdílenou součástí lexika českého jazyka.⁹⁴

Pravidla systému jazyka, tedy syntax a pragmatická pravidla užití slov, slouží k tomu, aby se překlenul rozdíl mezi rozsahem možností pojmenovávání věcí a rozsahem systému konceptů v lidské paměti. Pravidla jazykového kódu jsou tak projevem oné Hofstadterovy slovní ekonomie. Jazyk se všemi jeho pravidly lze chápat jak návod či mapu jak navigovat adresáta v mentální krajině konceptů. Mapa je sice možná značně nedokonalou nápodobou krajiny, ale bloudícímu člověku slouží víc než dobře.

5.6. Význam, denotace a konotace

Významy specifických znaků jsou koncepty, se kterými jsou tyto znaky spojeny v asociačním svazku. Význam je tak následkem mechanismu analogie.

Přirozenými znaky jsou takové počítky, jejichž kvality jsou součástí určitého konceptu přirozeně, tedy vztah mezi počítka nevytvořený dohodou lidského společenství. Významem přirozených znaků je koncept, který tyto znaky, počítky, asociují v rámci mechanismu analogie. Vidění blesku, slyšení hromu, pocíťování deště a divokého větru, jsou všechno znaky nejen samy sebe ale i znaky bouře a dalších konceptů. Významem vidění blesku, které je znakem, je koncept *blesku* a zároveň koncept *hromu*, *bouře*, *nebezpečí*, *zničené úrody*, atd. Významem slyšení hromu, které je znakem, je koncept *hromu* a zároveň koncept *blesku*, *bouře*, *nebezpečí*, *zničené úrody* atd. Významem vidění zablýsknutí bez přímého vidění blesku, je koncept *zablýsknutí* a zároveň koncept *blesku*, *hromu*, *bouře*, *nebezpečí*, *zničené úrody* atd. Koncepty jsou propojeny inferenčními vztahy do jedinečné provázané struktury. Aktivace jednoho konceptu na základě asociační aktivity způsobené jistým počítkem je doprovázena aktivací množství blízkých i vzdálených konceptů souvisejících. Díky tomu dokážeme zkušenost interpretovat, rozumět jí a mít pro ni vysvětlení, mít v ní očekávání, atd. Za významem jediného počítka-znaku tak může být chápána veškerá mentální aktivita, která následuje. Počítek nové zkušenosti na základě principu identity počítků v paměti aktivuje stejný počítek. Ten vyvolává asociaci jistého konceptu, který poté inferencí, tedy asociací vyššího řádu, spoluaktivuje koncepty další. Tato aktivita byla nazvána mechanismem analogie. Významem přirozeného znaku je tak specifický analogický proces tímto znakem aktivovaný.

Umělými znaky jsou takové počítky, jejichž kvality byly připojeny ke konceptu uměle na základě dohody určitého lidského společenství. Významem umělých znaků, stejně jako

---

⁹⁴ srov. Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 99-103.

u znaků přirozených, je koncept, který tyto znaky, například akustické počítky, asociují v rámci mechanismu analogie. Významem zvuku slova „blesk“, který je znakem, je koncept *blesku* a zároveň koncepty *hromu*, *bouře*, *nebezpečí*, *zničené úrody* atd. Zvuk slova „blesk“ na základě identity počítků vyvolává z paměti stejný počíteč, předcházející zkušenost se zvukovou sekvencí „blesk“. Tento aktivovaný prožitek asociuje prožitky související, v tomto případě vizuální počíteč jasně světelné větvičí se linie. Následkem takovéto asociace je koncept *blesk* aktivovaný ve vědomí. Tento koncept zároveň inferencí do vědomí přivolává z paměti další koncepty související. I zde by bylo možné říci, že významem slova je veškerá vyvolaná mentální aktivita.

System konceptů v naší mysli má mnoho charakteristik, ale diskretnost zcela jistě není jednou z nich. Koncept sám není jednoznačně jasnou a vymezenou jednotkou přísně oddělenou od ostatních. Různé technické náčrty sémantických sítí skládající se bublinek konceptů a čárek inferencí jsou rozhodně výrazným zjednodušením naší mentální geografie.⁹⁵ Bublínky a čárky jsou totiž snadno pochopitelné a pro svou dvojrozměrnost didakticky účinné. Jednoznačně ale nereflektují paradoxní povahu našeho vědomí se všemi jeho koncepty a jejich vztahy. Kde končí jeden koncept a kde začíná další, to není nijak jasně a ostře vymezeno. Kde končí asociální vztahy uvnitř jednoho konceptu a začínají inferenční vztahy mezi různými koncepty? Koncepty jsou spojeny inferenčními vztahy a zároveň se v sobě rozplývají v asociálním svazku a dohromady vytváří jiný koncept, který je ale zároveň v inferenčním vztahu s původními dvěma. Koncept *blesku* obsahuje koncept *hromu*. Koncept *hromu* obsahuje koncept *blesku*. Mimo to je tu ještě koncept *hrom a blesk*, který je sice podvojný ve svém pojmenování, ale který je samostatným jedinečným konceptem, jehož název bychom klidně mohli změnit na „hromblesk“. Koncept *hromu a blesku* jsou v inferenčním vztahu sami k sobě a ke konceptu *bouře*. Koncept *bouře* se skládá z konceptů *blesku* a *hromu* a zároveň je jejich součástí. Počíteč probliknutí jasného světla vyvolává koncept *blesku* stejně jako koncepty *hromu a bouře* a mnoho dalších. O nalezení jasných hranic v tomto „spletenci“ nemůže být ani řeč. Naopak nás to vede k pochybnosti o užívání slov „koncept/koncepty“, které evokují počítatelnost na kusy a jasnou vymezenost podobně jako slova „hruška“ nebo „ježek“, a k úvahám o vhodnosti užívání látkových substantiv jako jsou například slova „vzduch“ a „tma“.

Přesto jsou ale hranice oddělující významy různých slov zdravým rozumem a každým jazykovědcem vyžadovány. Akustické sekvence slov jsou jasně ohraničené, hezky vedle sebe lineárně naskládané a jednoznačně oddělené mezerami, tečkami, čárkami, intonací, zvýšením hlasu a mnoha jinými fonetickými a grafickými technikami. Slova „blesk“, „hrom“ a „bouře“

---

⁹⁵ srov. Sowa, J. F. *Semantic Networks*, s. 1011.

se nedotýkají, nepřekrývají a navzájem neobsahují. Proto je nám zatěžko pracovat s tak širokou definicí významu, jako: „Význam je mentální aktivita vyvolaná na základě určitého počítka surové zkušenosti analogickým procesem.“. Zatímco u přirozených znaků jako jsou světlo, dým a praskání a jejich vztahu k nejazykovému konceptu oheň by o takové definici ještě šlo diskutovat, u znaků umělých a jmenovitě u jazyka je taková široká definice nedostačující nebo spíše neuspokojivá.

Význam toho kterého slova je tak lépe chápat pouze jako jeden koncept, jehož je tato akustická sekvence zvuků součástí, a ostatní inferencí aktivované koncepty jakou pouze koncepty související, které ale již nejsou součástí významu. V průběhu našeho života ve skupině, která disponuje systémem umělých znaků, a z těchto systémů je samozřejmě nejdůležitějším jazyk, jsme byli mnohokrát vystaveni zkušenosti, jejíž součástí byly specifické sekvence zvuků. Z těchto zkušeností, které byly obohaceny o produkty lidského hlasového ústrojí, jsme si vytvořili systém mentálních konceptů k porozumění chaotickým počítkům našeho vnímání. Slova se tak stala integrální součástí mnoha konceptů (ale zdaleka ne všech).⁹⁶

Zvuk slova tak mechanismem analogie vyvolává koncept, jehož je tento zvuk součástí, naprosto stejně jako všechny ostatní části tohoto konceptu. Koncept *deště* se skládá z naší vizuální zkušenosti vidění deště, čichové zkušenosti vůně deště, taktilní zkušenosti dotyku dešťových kapek na kůži, zvukové zkušenosti slyšení šumění deště a zvukové zkušenosti slyšení akustické sekvence fonémů „děšť“. Součástí konceptu *děšť* je jí vědění o tom, jak se voda odpařuje a mění v mraky. Jak v mracích kondenzuje a mění se v kapky. Jak je děšť důležitý pro přírodu. Jak je někdy kvůli znečištění atmosféry kyselý a přírodě škodí. Jak někdy způsobuje záplavy. Jak je v zimě lehký a říká se mu sníh. Tohle vše je součástí konceptu *děšť* a mnoho dalšího. Koncept *děšť* sám o sobě je kronikou našeho života, naší zkušenosti a našeho poznávání světa. A když na naši ruku začnou dopadat kapky nebo v dálce vidíme tmavou clonu nebo slyšíme zvukovou sekvenci „děšť“ tak si něco v nás vzpomene na to, že tenhle počíteček zná. Počíteček doteku kapky, počíteček vidění clony v dálce nebo počíteček slyšení zvuku „děšť“. Tahle vzpomínka na stejný počíteček (identita počítků) připomene (asociace) všechny ostatní věci související s dotykem kapky, vidění clony či slyšení „děšť“ (koncept *děšť*). A tyhle všechny ostatní věci související s dotykem kapky, vidění clony či slyšení slova „děšť“ jsou

---

⁹⁶ Na ukázání toho, jak asi probíhá toto připojení akustického produktu lidského hlasového ústrojí do konceptu, jsou nejuvhodnější otcové. Jejich společným rysem je totiž to, že okamžitě poté, co miminko vyprodukuje první byt i minimální zvuk (ústí), začnou hrdí otcové se skálopevnou urputností při každém setkání s miminkem, a to v časovém horizontu několika měsíců, vydávat velmi hlasitou zvukovou sekvenci „ŘEKNI TÁTA! ŘEKNI TÁTA!“ . Koncept *otec*, který si miminko vytváří ze zkušenosti setkání s touto v pravdě šokující situací, v sobě zcela jistě zahrnuje zvuk „ŘEKNI TÁTA!“ , protože pro miminko na dlouhou dobu nebude možné setkání s onou bytostí, aniž by zazněl zvuk „ŘEKNI TÁTA!“ . „ŘEKNI TÁTA!“ se tak stává neoddelitelnou součástí souboru zkušeností v paměti tvořící koncept *otec* a tomuto konceptu po určitou dobu pravděpodobně dominuje jako charakteristický rys, namísto původní vizuální zkušenosti obličejem.

konceptem, který je významem slova „déšť“. Ostatní koncepty, vyvolané současně s konceptem *děšť*, už ale za význam výrazu „déšť“ nebudeme považovat, abychom tak vyšli vstříc naší touze po diskrétních významech.

Pokud budeme uvažovat o konceptech jako oddělených bublinách spojených vztahy inference, pak významem slova „déšť“ je pouze jediný koncept a to koncept *děšť*. Tento koncept je mimo toho, že je významem, také denotátem⁹⁷ či referentem slova, protože zvuk slova referuje ke stejnému zvuku v paměti a bez paměti a v ní existujících konceptů nedává žádná nová zkušenost smysl a neexistuje ani svět natož *děšť*. Ostatní koncepty spojené s konceptem *děšť* inferenčním vztahem, které jsou ve vědomí spoluaktivovány, lze pak chápat jako konotace slova „déšť“.⁹⁸

5.7. Intersubjektivita

Jak si mohu rozumět s jinou lidskou bytostí, pokud stejný jazykový výraz vyvolává u této bytosti originální a jedinečné koncepty, které se liší od konceptů, které mám spojené s výrazem já sám? Nestává se tak jazyk něčím privátním? Zkušenost každého jedince je natolik jedinečná, že není možné být jen uvažovat o stejnosti našich vnitřních mentálních konceptů. Je tak nyní třeba věnovat pozornost ještě otázce intersubjektivit.

Vztah mezi jazykem a souborem konceptů v naší mysli je vztahem asymetrickým. Koncept je dynamická jednotka podléhající neustálému vývoji. Každá jednotlivá zkušenost rozvíjí všechny koncepty, které jsou ke zpracování této zkušenosti užity. Koncepty neustále rostou, proměňují se, zjemňují se s bohatostí přibývajících detailů. Tyto koncepty jsou ale také poměrně pevně spojeny s jazykovým vyjádřením, které se nemění. Jazykový výraz je znak, nosič pro označovaný koncept, se kterým je spojen, a který v posluchači aktivuje. Setkáváme se zde tedy s problematickou asymetrií. Neustále proměnlivé koncepty spojené s víceméně stabilními (či spíše mnohem pomaleji se vyvíjejícími výrazy) naznačují, že obsah nebo význam slova se mění při každém jednotlivém jeho použití a zároveň se liší mluvčí od mluvčího. Prší-li venku a já řeknu větu „Prší.“ očividně aplikuji koncept *deště* na zkušenost, kterou zažívám. Zároveň se ale tato zkušenost připojuje k tomuto konceptu, který tím proměňuje spolu s mnoha dalšími souvisejícími koncepty (*počasí, slota, vlhko, mrholení, liják*

---

⁹⁷ Hofstadter za denotát slova *matka* považuje právě koncept *matka*. Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 34.

⁹⁸ Denotaci by také bylo možné chápat ne jako koncept ale pouze jako část konceptu a to jako paměť na zvuk slova, která je součástí konceptu. Konotaci by pak byl celý zbytek konceptu, tedy všechny jeho ostatními částmi mimo paměti na zvuk slova. Denotace by pak byla principem identity počítků a konotace principem asociace. Tuto alternativu nevolím ale proto, že by se termín denotát stal pouhou malou částí významu a termín konotace by svou identifikací s významem ztratil své přesahy k jiným konceptům. Tyto přesahy, tedy jistá otevřenost a principiální nevyomezitelnost je, jak věřím, hlavní charakteristikou konotace.

jak z konve, atd.). To znamená, že prší-li i následující den a já to znovu stejně barvitě komentuji pronesením duchaplné věty „Prší.“, používám už odlišný a pozměněný koncept, než předcházející den. Zároveň ale současně používám identický, nijak nezměněný a žádným způsobem takto rozvinutý jazykový výraz.

Tento fakt nepřináší problém do výše řešené otázky vnímání a strukturování a interpretování naší každodenní zkušenosti, do našeho styku se světem. To, že se jedinci vyvíjejí koncepty a každé jejich další použití je nové a originální, je ve shodě s naší představou učení se, poznávání světa a získávání životních zkušeností. Je snad i očividné, že koncept *matka*, který je ve mě vyvolán slovem „matka“ dnes, je odlišný od toho konceptu, který byl ve mě vyvolán stejným slovem, když mi bylo pět let. Stejně jasná je i představa odlišnosti tohoto mého konceptu od konceptu, který stejné slovo vyvolává u člověka vychovaného v dětském domově. Obsahy našich myslí, každého jednotlivce, a naše životní zkušenosti jsou jedinečné, originální a individuální. To není nic nového pod sluncem. Jaký vliv má ale tato jedinečnost konceptů na komunikaci?

Komunikace je založena na předpokladu sdílení kódu umělých znaků, tedy jazyka. Jako vnímající dospělý jedinec mám vyvinutý systém jazykových konceptů. Život a neustálé každodenní vnímání zapříčinilo existenci mentálních konceptů a pobyt v určité společnosti, sociální skupině, zapříčinil to, že tyto koncepty jsou jazykové. Jsem-li adresátem jazykového vyjádření, je toto pro mě zkušeností, kterou pomocí svých existujících jazykových konceptů dokážu interpretovat. Jsem-li ale mluvčím já má jazyková aktivita doprovázena významným předpokladem učiněným v dobré víře. Abych mohl komunikovat, musím věřit, že můj adresát se mi alespoň částečně podobá a jeho systém konceptů, alespoň částečně odpovídá tomu mému. Musím věřit, že určité akustické sekvence jsou ve svazku se stejnými koncepty, jako je tomu v mém případě, a že tyto koncepty odpovídají alespoň zhruba těm mým. Podle své obeznámenosti s osobou svého posluchače volím takový kód umělých znaků, o kterém se domnívám, že je mu též známý. U kolegy mohu použít profesní slang, u jiného Plzeňana mohu použít dialekt, u neznámého člověka pro jistotu použiji základní komunikační kód v ČR, spisovnou češtinu. Stejně tak přizpůsobím užívaný kód při rozhovoru s dítětem. Mám víru v to, že adresát je kompetentní mluvčí obeznámený s tímto kódem stejně jako já, byť třeba na jiném stupni. Věřím, že nemá vytvořené nějaké deviantní asociační vazby odchylující se od normy, jako např. nemá koncept chrochtajícího lichokopytníka asociován s akustickou sekvencí „housle“, a vizuální barevnou kvalitu (pro mě modré) oblohy nespojuje se zvukem „šest“ nebo „Kroměříž“, „doprava“ pro něj neznámá doleva, a že při rozkazu „Dopředu!“ si nelehne. Bez této víry v kompetenci adresáta by komunikace ani neměla smysl. Musím věřit, že jazyk není privátní, a že stejné asociační vazby mezi obsahy mé zkušenosti a akustickými produkty

lidského hlasového ústrojí, které mi byly vštípeny v průběhu procesu učení se jazyku, byly vštípeny i mému posluchači.

Pokud se nedostalo jedinci stejného jazykového školení jako mě, tak je jazyková komunikace nemožná. S cizincem, jehož jazyk neovládám, si nepopovídám. Nebudu schopen u něj doplnit jeho zkušenost o absentující prvky (jako mé názory, přesvědčení či zvědavost), protože neznám umělé jazykové znaky, pomocí nichž mohu vyvolávat do jeho vědomí jeho právě neaktivní koncepty. Budu-li chtít v Pekingu zjistit, kde je směnárna, zůstanu bezradný. Veškerá úžasná rozmanitost zvuků, které umím vydat, je mi k ničemu, pokud nevím, který zvuk vyvolá u mého čínského adresáta koncept *směnárna* nebo *peníze*. Dokud se tyto zvuky nenaučím, jsem bez peněz.

Stejně jako doufám, ve sdílení kódu jazykových znaků, se na základě asymetrické vztahu mezi znakem a konceptem snad ani neodvažuji doufat ve sdílení konceptů, tedy významů jednotlivých znaků. Dobře vím, že svým užitím jazyka při komunikaci s druhým nakonec vlastně ani nesdílím či neduplikuji svou vlastní zkušenost, tak jak jsem ji vnímal (nebo jak bych ji vnímal) já sám, ale jak by ji vnímal onen druhý člověk, protože je to nakonec on, kdo si na základě ode mne pocházejících akustických stimulů sám vytváří onu druhou, stínovou či nepřímou zkušenost. Tato jeho vlastní verze se bude zajisté nějak podobat té méj, protože příslušností ke stejnému živočišnému druhu sdílíme i stejný kognitivní „hardware“. Nicméně podoba jeho systému konceptů, vzniklého na tomto biologicky sdíleném poli, je stejně jedinečná, jako je ta moje, a opravdové rozumění je tak vlastně pouze nedostížitelný ideál. Slovo „holocaust“ pro mě nikdy nebude mít stejný význam, jako pro přeživšího vyhlazovacího tábora, a význam slova „porod“ bude vždy jiný pro muže a pro ženy.

Kdo nezná situaci, v níž se doslova potí při snaze něco vysvětlit tak, aby mu bylo rozuměno. Intersubjektivita je snad vlastností jazykového kódu, a to právě proto, že je tento kód sdílen určitým společenstvím. Intersubjektivita ale zcela jistě není vlastností významu. Intersubjektivita významu je nejvyšší meta, za kterou se všichni ženeme a nikdy na ni nedorazíme. Jazyk nedokáže překlenout propast subjektivity. Pouze ji pro nás trochu zmenšuje. Nakonec stejně ale na sebe pouze křičíme z okrajů útesů svých uzavřených světů, aniž bychom si kdy mohli plně porozumět. Kdyby tomu bylo jinak, tak každý průměrně inteligentní dostudovaný student jazyka, řekněme dítě po ukončení základní školy, by nemohl nikdy zažít situaci nedorozumění s jiným alespoň průměrně inteligentním absolventem jazykového vzdělání. Vědecký svět by se nemusel tolik snažit o zdokonalení a sjednocení jazyka vědy, protože nedorozumění by nebylo možné. A já, průměrně inteligentní absolvent jazykového tréninku, bych konečně věděl co s rukama, když na mě někdo zavolá: „Zvedni

ruce!“, místo abych podléhal zmatku, jestli mám předpažit, rozpažit, vzpažit nebo ukázat dlaně.

To, že mentalistické teorie významu většinou ústí do ztráty intersubjektivitu významu, považují za hlavní důvod odporu proti tomuto směru uvažování.⁹⁹ Intersubjektivita významu je považována za fakt a je „dokazována“ prohlášeními typu „Vždyť si přece ale rozumíme!“. Je tomu ale opravdu tak? Rozumíme si natolik, abychom mohli považovat intersubjektivitu za nezpochybnitelný fakt? Není snaha si porozumět právě proto tak náročná, že každý pojme s jazykovým výrazem své originální zkušenosti a význam je tak opravdu jedinečný pro každého z nás?

Pro vědce by takové chápání významu znamenalo pohromu. Vědecké poznání, po vzoru Francise Bacona, je stále primárně chápáno (i přes snahu filosofů a teoretiků vědy) hlavně jako kumulace vědomostí na základě spolupráce uvnitř a mezi generacemi. Taková spolupráce by ale byla značně problematická, kdyby si jedinci uvnitř i mezi generacemi dokonale nerozuměli. Když druhé osobě nelze předat poznání, aniž by došlo u této osoby k vlastní originální interpretaci, která se principiálně musí od té mé lišit. Touha po objektivním, či alespoň intersubjektivním významu, je proto pochopitelná. Otázkou ale je, zda představa intersubjektivitu významu je opravdu faktem nebo jen právě touto úpěnlivou touhou. Nedochází ke směšování toho, jak jazyk funguje, s představou toho, jak by fungovat „správně“ měl?

Mentalistické teorie významu směřují ke ztrátě intersubjektivitu (pokud se při jejich tvorbě na poslední chvíli nepodaří jejich autorovi zatáhnout za ruční brzdu a argumentem naivního realismu intersubjektivitu zachránit i v mentalistické teorii). Tuto ztrátu ale nepovažují za bolestnou, protože intersubjektivita není jazykový fakt, ale jazykový ideál. Proto je ve vědě také tak důležitý jazykový trénink jedince ve specifickém diskursu, chce-li se tento jedinec stát součástí určité vědecké komunity. Přestože specifické diskursy většiny disciplín používají stejný nebo velmi podobný kód, není vstup do těchto diskursů snadným úkolem. Každý student se musí naučit, jak jsou které znaky užívány. Musí se seznámit s novými definicemi známých výrazů a pozměnit tak významy, které těmto výrazům do té doby přiřkládal. Celé studium aspiranta na pozici vědeckého pracovníka je doprovázeno velkým důrazem na hlubokou proměnu systému mentálních struktur, tedy konceptů čili významu. Tato změna/doplnění/transformace významu výrazů, tento trénink, probíhá ne proto, že význam v daném diskursu intersubjektivní je, ale proto, aby význam v daném diskursu intersubjektivní byl. A i přesto dochází naprosto běžně mezi absolventy tréninku tohoto diskursu k nedorozuměním. Je třeba znovu definovat a předefinovat pojmy, je třeba vytvořit nové

---

⁹⁹ srov. Waismann, F. *The Principles of Linguistic Philosophy*, s.158-159.

pojmy, které nejsou zatíženy vahou předcházejícím zkušeností, je třeba vyvíjet důslednou snahu o to, aby posluchač porozuměl správně. A to téměř při každé vědecké komunikaci. Dosáhnout intersubjektivit je práce. Práce těžká až sisyfovská.

Věřím, že toto pnutí mezi subjektivitou a intersubjektivitou, tato snaha jedince sdílet s druhým nejenom kód, ale i význam, je základní hnací silou vývoje jazyka. Kód umělých znaků, tedy jazyk, je úžasným nástrojem, který umožňuje vysoký stupeň komunikace a sdílení vlastní zkušenosti, ale není nástrojem dokonalým. I když je kód sdílený, intersubjektivitu významu nezajišťuje. To nás pudí k rozvíjení, proměňování a zjemňování tohoto kódu. Pokud by jednou bylo intersubjektivit významu dosaženo, a ta by byla opravdu již faktem a ne pouze ideálem a cílem, vývoj jazyka by se zastavil.

6. *Myšlení jako analogie*

Slovo, specifická akustická sekvence, se stává součástí konceptu záměrně a skoro až pokoutně. Lze ho tak metaforicky chápat jako kukačku v hnízdě konceptů. A stejně jako mládě kukačky i slovo nakonec naprosto ovládne své hnízdo, tedy koncept. Vyžaduje nejvíc pozornosti od stavitele hnízda, a tím se nakonec stává pánem tohoto hnízda. Akustická sekvence zvuku vytvořená lidským hlasovým ústrojím se stává nejcharakterističtější částí konceptu. Slovo pro svou snadnou replikovatelnost postupem času již nehraje roli pouze v komunikaci s druhým člověkem, ale je hlavním nástrojem pro jakoukoli mentální aktivitu, zahrnující domovský koncept. Jazyk se i přesto, že jeho původní funkcí byla komunikace, stává hlavní kognitivní silou v životě svého uživatele. Jazyk umožňuje myšlení.

6.1. *Nepřímá zkušenost*

Dokud jsou koncepty nejazykové, nejsou příliš v moci svého nositele/uživatele. Uskladněná paměť na minulou zkušenost je aktivována pouze prostřednictvím nové zkušenosti ve smyslech. Chybí-li ve smyslech stimul, který aktivuje žádaný koncept, popřípadě koncept s tím žádaným konceptem spojený inferenčním vztahem, nelze se nijak tohoto konceptu dobrat. Obsah našeho vědomí, soubor konceptů se v něm nacházející, je závislý na obsahu zkušenosti. Je to až jazyk, co nám dává do ruky nástroj k zpřítomňování nepřítomného, nástroj ke tvoření oné tajemné stínové zkušenosti. Pokud nejazykový subjekt vůbec má schopnost vytváření této stínové zkušenosti je tato schopnost nesrovnatelně méně vyvinutá, než u jazykového subjektu.

Pod pojmem stínová zkušenost, nepřímá zkušenost, nebo zprostředkovaná zkušenost si lze představit všechny obsahy vědomí, které nejsou vyvolány aktuálně prožívanou zkušeností.

Patří sem imaginace, vzpomínky, úvahy, obavy atd. Schopnost pracovat s těmito fenomény si vytváříme až následkem komunikace s jinými lidmi. To, že druhý člověk je v nás schopen vyvolat zkušenost, kterou právě nezakoušíme, zkušenost zprostředkovanou, je jevem natolik fascinujícím, že tento mechanismus začneme velmi záhy užívat i v nepřítomnosti jiných lidí. Začneme mluvit sami k sobě. Naše vědomí se nějakým způsobem rozštěpí, a následkem tohoto rozštěpu se stáváme mluvčím i posluchačem současně. Mluvení k sobě samému nám umožňuje vytvářet falešný svět druhé zkušenosti. Tuto schopnost aktivní samostatné tvorby nepřímé zkušenosti už nelze nadále zvat vnímáním či interpretací prožívané zkušenosti. Tuto schopnost nazýváme myšlení.

Bez hlasu našeho vnitřního komentátora je téměř nemožné myslet, tedy přivolat do vědomí koncepty, jejichž aktivační počítky ve vnímání chybí. Při procházce lesem bych nebyl schopen přemýšlet o plavání v moři či o způsobu jak vyřešit nějaký zapeklitý problém, pokud bych sám k sobě nemluvil. Náplní mého vědomí by byla pouze zkušenost procházky lesem.

6.2. Reprezentace znalostí

Jednou z nejdůležitějších rolí naší schopnosti prožívat díky jazyku nepřímou zkušenost je mimo myšlení zcela jistě reprezentace znalostí, tedy nástroj učení (jak ve smyslu učit, tak ve smyslu být učen). Je-li nám podán jakýkoli popis pro nás zatím neznámého objektu či rozlišení zkušenosti, jsme schopni tento popis použít jako koncept, který můžeme aplikovat v budoucích situacích. Popis objektu vyvolává koncepty pojící se se slovy, z nichž je popis vytvořen. Tyto koncepty jsou svým současným vyvoláním z paměti spojeny do konceptu nového. Tento nový koncept se pak stává součástí našeho inventáře konceptů a od této chvíle ho lze použít k porozumění novým situacím. Jednoduše řečeno, nepřímou zkušeností se učíme stejně, jako zkušeností přímou.

Lze to ukázat například na výše uvedeném příkladu s dubem. Od učitelky ve škole dostaneme popis dvou základních typů dubů, rostoucích na území České republiky, dubu zimního, čili drnáku, a dubu letního, čili křemeláku. Součástí popisu je i vyjmenování rozlišujících znaků. Nejvýznamnějším odlišením je délka řapíku listu. Křemelák má řapík dlouhý, drnák velmi krátký až zcela absentující. Při našem příštím setkání s dubem už tak bude aktivována nejenom paměť na naše předcházející setkání, ale také paměť na vyučování. Koncept dubu je doplněn a rozšířen o nové rozlišení, tj. koncepty *drnáku* a *křemeláku*. Novou zkušenost tak interpretujeme nejen pomocí původního konceptu *dub* ale i pomocí konceptů vytvořených ve škole nepřímou zkušeností. S přihlédnutím k naučenému popisu ze školy jsme dle délky řapíku schopni určit, že jde o křemelák a prožívanou zkušenosti tak interpretovat novým způsobem, rozšířeným o nové naučené informace např. o symbolice dubu, léčivých účincích

kůry atd. Součástí interpretace je pak i varování o výrazně zvýšené frekvenci úderu blesku do dubu letního, který může tak vlastně být v určitém kontextu chápán jako nejnebezpečnější český strom. Nová zkušenost je tak interpretována a uchopena novým a odlišným způsobem na základě minulé nepřímé zkušenosti, školního vyučování, které jsme absolvovali, aniž bychom si možná kdy všimli, že existuje vůbec něco takového jako *řapík*.

Naše koncepty jsou učením obohacovány o prvky, ke kterým bychom bez jazyka neměli přístup. Jazyk umožňuje předávání poznání mezi generacemi a kumulaci vědění lidstva právě tím, že vytváří stínovou zkušenost v posluchači, která doplňuje jeho systém konceptů. Nejazykový subjekt jako Mauglí je pravděpodobně schopen chápat rozdíl mezi dnem a nocí, vnímat a interpretovat východ a západ slunce, ale za svého života zajisté není schopen získat vědění o žhavé kouli hořících plynů, která je středem naší sluneční soustavy a kolem které naše planeta v elipse obíhá rotující, což vyvolává iluzi východu a západu slunce. Mauglího koncept *Slunce* tak bude nesrovnatelně chudší než stejný koncept většiny jazykových subjektů, a to aniž by se tyto jazykové subjekty kdy museli být jen přiblížit k teleskopu.

Jazyk se tak nakonec stává nejen komunikačním nástrojem, ale i nezpochybnitelnou evoluční výhodou našeho druhu, protože mu umožňuje zakoušet i takovou druhou zkušenost, kterou fyzicky mnohdy zakoušet schopni nejsme. Jako lidé si tak dokážeme být vědomi nejen zkušenosti, kterou máme, ale i zkušenosti kterou nemáme.

6.3. Znovu k nejazykovým konceptům

Nelze si ani představit, jak by vypadaly naše interpretace zkušenosti bez poznání získaného prožíváním nepřímé zkušenosti. Vracíme se tak kruhem zpátky k otázce nejazykových konceptů. Ač o jejich existenci nepochybuji, věřím, že pro nás jsou takové koncepty poznatelné už jen spíše extrapolací a spekulací. Kukačky slov při učení se jazyku velmi brzo ovládnou koncepty, jejichž jsou součástí, a i vnímání samo se brzy stává jazykovou záležitostí. Principy asociace a inference užité v analogickém uchopování nové zkušenosti vyvolávají na pomoc a pro orientaci v této zkušenosti do vědomí slova, která se stala již neoddělitelnou částí těchto konceptů.¹⁰⁰ Samo vnímání je tak doprovázeno vnitřním komentářem.

Rozdíl mezi jazykovým a nejazykovým konceptem mizí. Každý koncept má nejazykovou složku, počítky získané smysly, a složku jazykovou, počítky získané učením se jazyku (také skrze smysly samozřejmě). A chybí-li tato jazyková složka, tento jmenný štítek, nevadí, koncept je vlastně stále svým způsobem vlastně jazykovým konceptem, protože dalším prvkům úzce propojeného a provázaného systému tento štítek nechybí. Každá zkušenost je

---

¹⁰⁰ Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 33

interpretována spojitým systémem konceptů, z nichž některé jsou jazykové a některé ne. Ale protože se jedná o systém vnitřně propojený, je každá zkušenost uchopitelná jazykem, protože i nejazykové koncepty se učením jazyku vlastně stávají jazykovými, i když nepřímou svou propojeností s pojmenovanými koncepty. Proto jsme schopni popsat a mluvit i o zkušenosti překvapivé nové a neznámé, které neodpovídá žádný jednoduchý jazykový koncept. Proto můžu mluvit o „té věcičce, co lidem visí v puse za zuby a vypadá trochu jako malý boxerský pytel, co se v animovaných filmech třese a zaplňuje celý záběr, když postava křičí či tlustá operní pěvkyně zpívá nahlas“, i když samotný koncept nemá žádný štítek, jméno, a lze ho tak chápat spíše za koncept nejazykový. Když koncept jméno nemá, určitě ho má nějaký jiný připojený koncept poblíž. A při interpretaci nepoužíváme pouze jeden nebo dva koncepty, ale pravděpodobně celý konceptuální systém, nebo alespoň jeho velkou část, takže nějaká slova jsou nám (dospělým) při zakoušení nové zkušenosti asociována do vědomí vždycky.

Jazyk, který byl do naší přirozené zkušenosti vnímající bytosti dodán tím, že se rodíme do společenství jazyk užívajícího, se stává dominantním nástrojem při zpracování chaosu surové zkušenosti. Nalezení řádu v záplavě počitků je tak stále vytvořeno mechanismem analogie, ale tento se velmi brzy stává mechanismem převážně jazykovým. Je tomu jednoduše proto, že koncepty užívané k dodání smyslu vnímání jsou vytvářeny jak minulou zkušeností přímou tak minulou zkušeností stínovou, nepřímou, a ta je vždy jazyková. V této práci udržované rozlišování mezi analogií nejazykovou a jazykovou je tak pouze rozlišením účelovým a didaktickým. Protože jakmile se systém konceptů spojí se systémem jazyka, hranice mezi prožíváním zkušenosti a jazykem mizí. Svět se stává příběhem, který vyprávíme sami sobě.

7. Závěr

Cílem této práce bylo představit analogii jako možné vysvětlení významu. Tato snaha byla inspirována ponejvíce Hofstadterovým pojetím analogie, které lze oprávněně považovat za nejobecnější a nejširší. Pro Hofstadtera je analogie mechanismem zpracování zkušenosti pomocí v paměti uložených dat o zkušenosti minulé. Takto pojatá analogie je poté považována za základ lidského myšlení a kognice. Na základě této odvážné teze lze ale uvažovat i o tom, že analogie je základním principem jazyka a zvláště sémantiky.

Podle Hofstadtera si v průběhu našeho života v mysli rozvíjíme mentální struktury, zvané koncepty či kategorie, pomocí níž uchopujeme a interpretujeme surovou zkušenost. Tyto mentální struktury jsou tvořeny ze vzpomínek na minulé zkušenosti a interpretace nově zakoušené zkušenosti je prováděna vztažením dat, která jsou právě ve vnímání, k datům v paměti. Bez této interpretace by jinak zkušenost nedávala smysl. Každou interpretací se pak náš systém mentálních struktur proměňuje, prohlubuje a rozvíjí. Některé z těchto kategorií

mají jména. Vyvolá-li nová zkušenost na základě své esenciální podobnosti kategorií se jménem, toto jméno přijde na mysl (*pop to mind*)¹⁰¹ a zkušenost je tak interpretována jazykově. Lze hovořit o popisu světa, který si sami sobě vyprávíme (naše paměť je vypravěčem).

Jazyk je tak pro Hofstadtera spíše nástrojem kognice než komunikace. Ve své práci však zároveň ukazuje, že mechanismu analogie není na jazyce závislý a kategorie beze jména umožňují interpretaci zkušenosti stejně jako kategorie či koncepty, které jméno mají. Na poli analogie, která je základem myšlení a kognice, tak máme pouze dva zásadní hráče a jazyk není ani jedním z nich. Paměť a percepce skrze jejich vzájemné vztahování umožňují smysluplné uchopení zkušenosti a orientaci ve světě i bez jazyka. Tuto extrémní interpretaci Hofstadterovi práce podporují i výzkumy analogického myšlení u novorozeňat a šimpanzů, tedy jednoznačně nejazykových subjektů. Jazyk se tak zdá být něčím jiným než nástrojem kognice a myšlení, i když v těchto hraje významnou roli. K vysvětlení sémantiky pomocí analogie je tak třeba nejdříve vůbec zvážit roli jazyka.

V tomto bodě je tak provedena jednoduchá úvaha, že pokud není jazyk primárně nástrojem kognice, je nespíše primárně nástrojem komunikace. Zde tak dochází k odchýlení se od Hofstadterova pojetí, které je postaveno, řekněme lehce solipsisticky, jako setkání individua se světem. Paradigmatická situace zkoumání analogie se tak mění či štěpí. Už se nejedná o situaci jedince zpracovávajícího zkušenost ale o setkání mluvčího a adresáta.

V této situaci se snaží mluvčí sdělit adresátovi informaci, a to formou vyvolání konceptů či interpretačního procesu, které by adresát užil při setkání se situací či fakty, které jsou tématem oné komunikace. Komunikace je tak chápána jako reprezentování nepřítomné zkušenosti, tedy aktivace mentálních struktur, které nejsou aktivovány situací a kontextem konverzace. Jazyk tak substituuje novou zkušenost.

Stejně jako esenciální podobnost nové zkušenosti a zkušenosti v paměti vyvolává interpretační proces, vyvolávají jazykové výrazy v nové zkušenosti „podobné“ výrazy v paměti. Tyto výrazy se ale v průběhu procesu učení se jazyku stávají součástí konceptů, jejichž jsou jménem či štítkem. Zkušenost vnímání určitého objektu vyvolává stejnou mentální strukturu, jako zkušenost vnímání jména tohoto objektu. Jazyk tak nahrazuje vnímání, či lépe vnímání jazykového výrazu nahrazuje vnímání toho, pro co je tento výraz jménem. Jazyk tak dovoluje posluchači prožívat zkušenost, kterou nemá ve smyslech, zkušenost nepřímou. Tato nepřímá zkušenost, toto zpřítomnění nepřítomného, je tím, co považují za účel komunikace.

Významem i denotátem jazykového výrazu je koncept v mysli posluchače, o kterém musím předpokládat, že v průběhu jeho života došlo k vytvoření stejných či alespoň obdobných vazeb

---

¹⁰¹ Hofstadter, D. a Sander, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*, s. 33.

mezi jazykovými výrazy a uloženými daty v paměti (koncepty), jako v mém případě, tedy že jméno vyvolává stejný či alespoň podobný koncept v posluchači jako ve mně.

Takto pojatá sémantika jednoznačně nenaplnuje požadavek intersubjektivit, protože koncepty, tedy významy výrazů, jsou stejně individuální a jedinečné, jako v paměti uložená životní zkušenost každého jedince se světem. Požadavek intersubjektivit je nicméně zpochybněn označením (možná nedostižného) ideálu. Ve chvíli, kdy jazyk nebude chápán jako nástroj, díky kterému si rozumíme, ale jako nástroj, kterým se snažíme o co největší porozumění, intersubjektivita přestává být předpokladem jazyka a stává se jeho cílem.

Pojetí analogie jako základu kognice a myšlení lze tak sice rozvinout do podoby, kde vysvětluje i sémantiku, ale tato sémantika je sémantikou mentalistickou, a to takovou, kterou lze bez okolků označit za „noční můru behavioristy“. Je v ní zdůrazňován vztah individuí, snažících se překonat limity své subjektivit, na úkor umenšeného významu sociálních pravidel pragmatiky a syntaktických pravidel jazykového systému. První je redukováno pouze na proces učení se jazyku a druhé na tzv. slovní ekonomii. V tomto mentalistickém pojetí je pak jazyk vymezen spíše negativně, ne jako nástroj rozumění, ale jako nástroj minimalizování nedorozumění, protože pocit skutečného vzájemného porozumění se nám daří dosahovat jen velmi zřídka, a to po velké námaze.

Přesto ale toto pojetí nemá být pojetím skeptickým. Uvědomění si efemérní a proměnlivé povahy významu mění postoj jedince ke komunikaci. Úspěch komunikace není automaticky zajištěn systémem pravidel jazykového kódu a kodifikací lexika, ale je následkem vědomé snahy všech zúčastněných. V dosažení toho úspěchu hraje větší roli poznání a odhad našeho protějšku v komunikaci než naše znalost pravidel systému jazyka. Zpochybněním důvěry, že rozumění je zajištěno automaticky rozvinutostí našeho komunikačního kódu, vyvolává požadavek po snaze a „Schleiermacherovském“ vcítění v každé komunikační situaci. Paradoxně tak zpochybnění automatického rozumění umožňuje lepší rozumění. Metajazykové strategie „chytání za slovo“, sofistické argumentace a úmyslné dezinterpretace ztrácejí v takovém rozpoložení na síle. Jazyk je pak totiž primárně dialogem, tedy snahou dostat se „díla“ naší subjektivitě k druhému pomocí „logu“. To, že je jazyk pro Druhého, činí každou promluvu náročnou a únavnou námahou, která mnohdy nedopadne dle našich očekávání. Kdyby nebylo toho Druhého, který mi mnohdy moc nerozumí, jazyk by byl snadný, jasný a neměnný. A taky by vůbec nebyl.

Tato práce tak není skeptická ale naivně idealistická, protože její hlavní tezí je, že rozumění není rozuměním jazyku, ale rozuměním druhému člověku.

8. Seznam literatury

- ARISTOTELEŠ. *Rétorika; Poetika*. 2. vyd. Rétoriky a 9. vyd. Poetiky, Praha: Petr Rezek, 1999. 555 s. ISBN 80-86027-14-7.
- ASHWORTH, J. Medieval Theories of Analogy. In: ZALTA, N. E. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (online). podzim 2017, [cit. 10. 3. 2018]. Dostupné z WWW: <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/analogy-medieval/>>.
- CAMPEN, C. van. *The Hidden Sense: Synesthesia in Art and Science*. Cambridge, Mass.: MIT Press, c2008. Leonardo (Series) (Cambridge, Mass.). ISBN 0262220814.
- FOGELIN, R. Three Platonic Analogies. *The Philosophical Review*, 1971, roč. 80, č. 3, s. 371-382.
- FOUCAULT, M. *Slova a věci*. Brno: Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1713-2.
- GENTNER, D., HOLYOAK, K. a KOKINOV, B. Introduction: The Place of Analogy in Cognition. In: GENTNER, D., HOLYOAK, K. a KOKINOV, B. (eds.). *The Analogical Mind: Perspectives from Cognitive Science*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001. s. 1-19. ISBN 0-262-57139-0.
- GOSWAMI, U. Analogical Reasoning in Children. In: GENTNER, D., HOLYOAK, K. a KOKINOV, B. (eds.). *The Analogical Mind: Perspectives from Cognitive Science*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001. s. 438-470. ISBN 0-262-57139-0.
- HESSE, M. Aristotle's Logic of Analogy. *The Philosophical Quarterly*, 1965, roč. 15, č. 61, s. 328-340.
- HOFSTADTER, D. On Seeing A's and Seeing As. *Stanford Humanities Review*, 1995, roč. 4, č. 2, s. 109-121.
- HOFSTADTER, D. a SANDER, E. *Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking*. New York, NY: Basic Books, 2013. ISBN 978-0-465-01847-5.
- ITKONEN, E. *Analogy as Structure and Process: Approaches in Linguistic, Cognitive Psychology, and Philosophy of Science*. Philadelphia: John Benjamins Pub. Co., 2005. ISBN 9027223661.
- KARLÍK, P., NEKULA, M. a PLESKALOVÁ, J. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ISBN 80-7106-484-x.
- LOCKE, J. *An Essay Concerning Human Understanding*. New York: Oxford University Press, 1979.

- ODEN D. L., THOMPSON R. K. R., a PREMACK D. Can an Ape Reason Analogically? In: GENTNER, D., HOLYOAK, K. a KOKINOV, B. (eds.). *The Analogical Mind: Perspectives from Cognitive Science*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001. s. 471-497. ISBN 0-262-57139-0.
- OSOLSOBĚ, I. *Ostenze, hra, jazyk: sémiotické studie*. Brno: Host, 2002. ISBN 80-7294-076-7.
- PATOČKA, J. a POLÍVKA J. *Tělo, společenství, jazyk, svět: ze záznamů přednášek proslovených ve školním roce 1968-69 na filosofické fakultě University Karlovy*. Praha: Oikúmené, 1995. ISBN 80-85241-90-0.
- QUINE, W. V. Ontological Relativity In: QUINE, W. V. *Ontological Relativity: and Other Essays*. New York: Columbia University Press, 1969. ISBN 0-231-03307-9. (český překlad PEREGRIN, J. *Obrat k jazyku: druhé kolo: jazyk, myšlení a svět v názorech postanalytických filosofů*. Praha: Filosofia, 1998. ISBN 80-7007-102-8.)
- SAUSSURE, F de. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0560-9.
- SOWA, J. F. Semantic Networks. In: SHAPIRO, S. CH. a ECKROTH, D. (eds.). *Encyclopedia of Artificial Intelligence*. New York: Wiley, 1987. s. 1011-1024. ISBN 0471629731.
- STRICKLAND, B. *The Gale Encyclopedia of Psychology*. Detroit, MI: Gale Group, 2001. ISBN 0-7876-4786-1.
- STURGEON, S. The Epistemic View of Subjectivity, *The Journal of Philosophy*, 1994, roč. 91, č. 5, s. 221-235.
- WAISMANN, F. *The Principles of Linguistic Philosophy*. London: Macmillan, 1965.
- WHITE, H. *Tropika diskursu: kulturně kritické eseje*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1123-5.
- WHITE, H. *Metahistorie: historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno: Host, 2011. ISBN 978-80-7294-376-0.
- WILSON, R. a KEIL, F. *The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999. ISBN 0-262-73124-x.

9. *Resumé*

Hlavní tezí této práce je tvrzení, že jazykový význam je analogickým vztahem. Práce vychází z pojetí analogie v díle D. Hofstadtera a toto pojetí rozvádí do oblasti sémantiky. Pro Hofstadtera je analogie uchopením a interpretací současné zkušenosti pomocí zkušeností minulých. Mentální struktura v paměti, tedy koncept, strukturuje data z vnímání. Takto pojatá analogie může být chápána jako základ lidského myšlení a kognice. Jazyk v tomto pojetí kognice a myšlení hraje ale spíše vedlejší úlohu, protože tyto mentální struktury nemusí být nutně jazykové povahy a stejný mechanismus analogie je dokázán i u nejazykových subjektů. Vysvitá tak otázka po účelu jazyka. V práci je tak nejdříve navrženo rozlišení analogie percepční a analogie jazykové, kdy první je chápána jako nástroj vnímání a druhá jako nástroje komunikace. Jazykové výrazy se při procesu učení se jazyku stávají součástí mentálních struktur v paměti, a pomocí užití těchto výrazů lze pak aktivovat mentální struktury nesouvisející s obsahem vnímání. To pak za předpokladu sdílení jazykového kódu umožňuje vyvolávat v posluchači jinou zkušenost mimo tu, co právě vnímá. Dochází tak k reprezentaci nepřítomné zkušenosti, která je v této práci chápána jako základní účel komunikace. Takto pojatá sémantika je sémantikou mentalistickou, ve které významem i denotátem jazykového výrazu je koncept.

10. *Summary*

The main idea of this diploma thesis lies in the claim that linguistic meaning is an analogical relation. The thesis is based on the theory of analogy by D. Hofstadter, which is then developed in semantic context. According to Hofstadter, analogy is an interpretation of new experiences through memories of previous ones. The perceived perceptual data are organized by the mental structures in human memory, called concepts. Analogy seen this way can be understood as the core of cognition and thinking. By contrast to memory and perception, language fulfils only an auxiliary role in this theory due to the concepts not necessarily needing to be linguistic in nature, since this mechanism of analogy was proved in non-linguistic subjects. This brings out the question of the purpose of language. This thesis proposes a distinction between analogy of perception and linguistic analogy, the former being understood as an instrument of perception and the latter as an instrument of communication. Linguistic expressions become a part of the memory mental structures during the process of learning one's language and due to this fact, it is possible to activate these mental structures through the usage of given expressions, even though these structures are unrelated with the content of perception. Thus, it is possible for the speaker to evoke a different experience in the hearer than the one he is currently perceiving. This phenomenon can be called the absent

experience, which is in this thesis understood as the basic purpose of communication. In this point of view, semantics can be seen as mainly psychological type of semantics, as it explains both the meaning of a word and the denotation of a word as a concept, a mental structure in memory.